

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

_____ О.Г. Брежнєва
«__» _____ 2021 р.

**«НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ
ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Дошкільна освіта»
Хаджинової Єлизавети Дмитрівни

Науковий керівник:

Бухало Олена Леонідівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної освіти

Рецензент:

Глазкова Ірина Яківна,
доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету філології та
соціальних комунікацій Бердянського
державного педагогічного університету

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	8
1.1. Сутність поняття «національно-патріотичне виховання».....	8
1.2. Особливості національно-патріотичного виховання старших дошкільників в умовах полікультурного суспільства.....	15
1.3. Вивчення рівнів національно-патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.....	31
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	41
2.1. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов національно- патріотичного виховання старших дошкільників.....	41
2.2. Впровадження методики національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах полікультурного суспільства.....	67
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи	81
Висновки до розділу 2	88
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94
ДОДАТКИ.....	101

ВСТУП

Актуальність дослідження. Істотні зміни, що відбулися в країні за останні роки і нові проблеми, пов'язані з вихованням дітей, зумовили переосмислення суті національно-патріотичного виховання, його місця і ролі в суспільному житті. Вирішення проблеми виховання патріотизму потребує нового підходу в освітній і виховній діяльності. Ідея виховання патріотизму і громадянськості набуває державного значення – суспільству потрібні люди ділові, упевнені в собі, незалежні, з яскравою індивідуальністю. В той же час в суспільстві відчувається «дефіцит моральності»: як у окремих осіб, так і у взаємостосунках між людьми. Одним з характерних проявів духовної спустошеності і низької культури є втрата патріотизму як однієї з духовних цінностей нашого народу. Останніми роками спостерігається відчуження підростаючого покоління від вітчизняної культури, суспільно-історичного досвіду.

Надзвичайно важливою у зв'язку з цим є загальноприйнята думка про те, що процес виховання необхідно починати в дошкільному віці. У цей період відбувається формування культурно-ціннісних орієнтацій духовно-етичної складової особистості дитини, розвиток її емоцій, почуттів, мислення, механізмів соціальної адаптації в суспільстві, починається процес національно-культурної самоідентифікації, усвідомлення себе в навколишньому світі. Даний відрізок життя людини є найсприятливішим для емоційно-психологічного впливу на дитину, оскільки образи сприйняття дійсності, культурного простору дуже яскраві і сильні, тому вони залишаються в пам'яті надовго, а іноді і на все життя, що дуже важливо у національно-патріотичному вихованні. В той же час слід зазначити, що

цілісна наукова концепція формування громадянина, патріота України в сучасних умовах ще не створена. У педагогів-практиків у зв'язку з цим виникає немало запитань, зокрема: що входить сьогодні в зміст національно-патріотичного виховання, якими засобами необхідно його здійснювати.

Дана проблема не знайшла поки належного віддзеркалення в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Більшість авторів указують на важливість і значущість патріотичного виховання дітей дошкільного віку, але не пропонують цілісної системи роботи в даному напрямі. Характерною особливістю досліджень, пов'язаних з національно-патріотичним вихованням дітей дошкільного віку, є звернення до окремих аспектів проблеми. Так, в роботах Т. Доронової досить виразно простежується ідея патріотичного виховання, але поняття «національно-патріотичного виховання» не використовується; у дослідженні С. Миколаєвої патріотичне виховання розглядається в руслі екологічного виховання; Т. Комарова, Т. Ротанова, В. Логінова, Т. Бабаєва, Н. Ноткіна, О. Князева, М. Маханева, О. Пчелінцева; Л. Никонова, О. Корнеєва і інші роблять акцент на залучення дітей до культурної спадщини народу. Дослідники С. Козлова і Т. Кулікова пропонують одним з рішень проблеми виховання патріотизму дітей-дошкільників пізнання ними Батьківщини.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці різні аспекти патріотичного виховання розробляли І. Бех, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, О. Сухомлинська, К. Чорна та інші. За останні роки ця проблема досліджувалася у дисертаційних роботах Т. Гаврилової, В. Ковалю, О. Коркішко, О. Красовської, П. Оніщука, І. Охріменка, С. Рашидової. Національно-патріотичне виховання вітчизняні вчені І. Бех, П. Ігнатенко, Н. Косарева, М. Красовицький, Н. Островерхова, П. Паплужний, М. Папасний, Ю. Руденко, М. Стельмахович, О. Савченко, А. Фасоля, розглядали як процес формування у дітей світоглядних переконань і поглядів.

Аналіз літератури і педагогічного досвіду дозволив визначити

суперечності: між гостро усвідомлюваною необхідністю відродження духовного зв'язку з рідним народом і втратою у значної частини населення поваги до своєї культури; між розумінням того, що національно-патріотичне виховання успішно проходить в процесі залучення дітей до культурної спадщини і втратою інтересу, поваги до власної культури. Виявлені суперечності визначили проблему нашого дослідження: **«Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах полікультурного суспільства».**

Об'єкт дослідження: процес національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах полікультурного суспільства.

Мета дослідження полягає теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах полікультурного суспільства.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати особливості національно-патріотичного виховання старших дошкільників.

2. Визначити педагогічні умови національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах полікультурного суспільства та впровадити в практику роботи закладу дошкільної освіти.

3. Розробити критерії і показники національно-патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах полікультурного суспільства буде ефективним, якщо: воно будується з урахуванням принципів пріоритетності регіональної культурної спадщини, розширення зв'язків з навколишнім соціумом, з опорою на емоційно-чуттєву сферу

дитини; воно є поетапним процесом спільної діяльності дорослих і дітей, що забезпечує цілісний вплив на дитину; створено відповідне розвивальне середовище в закладі дошкільної освіти і в сім'ї.

Теоретичною основою дослідження є: філософські ідеї гуманізму В. Біблера, В. Батіщева і сучасні концепції гуманізації освіти Ш. Амонашвілі, А. Асмолова, М. Кагана, Б. Ліхачева та інших; концепції діяльнісного підходу О. Леонтьєва, розвивального навчання Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Запорожця та інших; ідеї народності у вихованні Г. Волкова, Т. Комарової, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших; сучасні концепції виховання і соціалізації особистості Б. Ананьєва, З. Богуславської, В. Журавльова, І. Лернера, Б. Ліхачева, В. Логінової, М. Махмутова, А. Мудрика, В. Нечаєвої, В. Петровського, М. Рожкова, Н. Скаткіна, В. Сластьоніна, І. Харламова, Н. Щуркової та інших; теорії соціально-психологічної і педагогічної взаємодії Л. Байбородової, В. Белкіної, Н. Виноградової, М. Ільчикова, М. Кагана, Т. Куликової, О. Леонтьєва, Т. Маркової, Л. Новікової, Н. Радіонової; теорії виховання і розвитку дошкільників М. Богомолової, Р. Буре, Л. Венгер, Н. Виноградової, В. Давидова, Р. Жуковської, С. Козлової, Н. Короткової, Т. Куликової, Т. Маркової, Н. Михайленко, Л. Островської, Н. Поддяковала, Е. Флеріной, С.Якобсона та інші.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися: *теоретичні методи дослідження* – аналіз психолого-педагогічної літератури, аналіз і синтез емпіричних даних, аналіз суперечностей в сучасній освіті і вихованні, моделювання, аналогія і узагальнення; *емпіричні методи дослідження* - вивчення і узагальнення досвіду роботи з національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, створення виховних ситуацій, спостереження, діагностичні методи; *методи математичної обробки даних*.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота виконувалася на базі закладів дошкільної освіти № 118, 47 Маріупольської міської ради Донецької області.

Дослідження проведене у декілька **етапів**.

На *першому етапі* здійснювалися підбір і аналіз наукової і методичної літератури з проблеми, вивчення і узагальнення практичного досвіду, визначення гіпотези і методологічної бази дослідження, розроблявся понятійний апарат, визначилися пріоритетні завдання національно-патріотичного виховання.

На *другому етапі* була організована експериментальна робота, в ході якої розроблялася методика національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, здійснювалася апробація окремих елементів методики і створювалося її методичне забезпечення.

На *третьому етапі* узагальнювалися теоретичні і практичні результати дослідження, проводилися обробка і аналіз даних, одержаних в ході дослідно-експериментальної роботи.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає в тому, що виявлені особливості національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку; розроблена модель національно-патріотичного виховання, що включала мету, завдання, принципи, зміст, методи, форми, етапи спільної діяльності педагогів і дітей по формуванню патріотизму; визначені педагогічні умови національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку; розглянуті і співвіднесені різні тлумачення понять «патріотизм» і «національно-патріотичне виховання»; визначені критерії, показники національно-патріотичної вихованості у дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в розроблені методики виховання і розвитку дітей дошкільного віку «Я і моя Батьківщина»; підготовлені методичні матеріали до програми: «Виховання дошкільників на культурних традиціях свого народу», «Виховання екологічної культури у дитини-дошкільника», «Виховання любові до малої Батьківщини».

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних

висновків, списку використаних джерел, додатків. Зміст дослідження викладено на 107 сторінках, з них 93 – основного тексту. В тексті містяться 1 таблиця та 3 малюнки. Список використаних джерел містить 91 найменування. У роботі представлено 4 додатки, які розміщено на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Сутність поняття «національно-патріотичне виховання».

Поняття «патріотизм» і «національно-патріотичне виховання» через свою значущість привертали до себе увагу учених з різних галузей знань: філософії, психології, педагогіки, історії тощо. Відомо, що в різні історичні епохи суть цього поняття визначалася неоднаково: змінювалися пріоритети і аспекти його осмислення.

Патріотизм виник історично під впливом соціально економічних умов життя людей і у зв'язку із зміною цих умов постійно змінює свій зміст. Інтерес до нього в Стародавній Греції був в значній мірі обумовлений своєрідністю античного суспільного устрою. Античне місто (поліс) було колективом повноправних громадян – землевласників, що обирають міські власті. Поліс забезпечував експлуатацію рабів, регулював торгівлю, стимулював розвиток ремесла і мистецтва, влаштовував різні видовища. Всі ці операції здійснювалися за рахунок жителів міста, що передбачало відповідні установки в суспільній свідомості і вихованні. Герої грецького епосу – Геракл, що скоює подвиги заради людей; Гектор, що захищає рідне місто від ворогів; Ахілл, для якого слава і пам'ять нащадків важливіші за спокій і безпечне життя; блукач Одиссей, що долає всі перешкоди на своєму шляху до рідної Ітаки. Це особистості, які своїми справами стверджують себе і своє право на повагу в суспільстві. Такий ідеал самоствердження в боротьбі за визнання суспільством цінності забезпечував активну участь громадян в житті рідного міста, готовність пожертвувати багато чим заради його інтересів і благополуччя [41].

Надалі проблема патріотизму і патріотичного виховання розглядалася

мислителями епохи Відродження, що було пов'язано з характерним для цієї епохи зверненням до античних зразків. Інтерес до проблем патріотичного виховання був викликаний також боротьбою міст північної Італії за незалежність, яка сприяла пробудженню цивільної самосвідомості особистості і розвивала відчуття патріотизму.

Проте з кінця XV століття в Західній Європі змінюється політична ситуація: майже повсюдно встановлюється абсолютна монархічна влада, що пригнічує особистість людини, позбавляє її політичних свобод і можливості проявляти громадську активність і, найголовніше, вимагає перш за все особистої відданості монарху. В результаті етичні ідеали Відродження втратили свою актуальність.

У Західній Європі національний патріотизм особливо могутньо заявив про себе на напіврелігійній основі в XV столітті в період Сторічної війни (1337-1453 рр.) у Франції. Представником цієї ідеї стала Жанна Д'арк, яка визначала почуття, що охопило її, як «великий жаль... скорботу по милій Франції» і ототожнювала його з «голосом Бога» [42].

Вперше поняття «патріот» і «патріотизм» стали використовуватися в період Великої Французької революції 1789 - 1793 років. Патріотами тоді називали себе борці за велику справу, захисники республіки, на противагу зрадникам батьківщини - роялістам. У XIX столітті буржуазна ідеологія стверджувала, що патріотичні відчуття породжуються голосом крові і раси [41].

Серед зарубіжних мислителів XVIII-XIX століття особливу увагу досліджуваній проблемі надавали Д. Локк, К. Гельвецій, Д. Дідро. Слід помітити, що проблема національно-патріотичного виховання, яка стала предметом нашого дослідження, далеко не нова для педагогічної думки. Володимир Мономах в своєму «Повчанні дітям» говорив про необхідність «берегти, охороняти і захищати рідну землю, зберігаючи її для дітей і внуків» [42]. В умовах впертої боротьби з іноземними загарбниками народ надавав великого значення вихованню підростаючого покоління у дусі гарячої любові

до Батьківщини. Розповіді про військові подвиги народу, відображені в піснях, оповідках і інших пам'ятниках тієї пори, виховували у молодих людей глибокі патріотичні відчуття.

Здійснивши теоретичний аналіз наукової літератури, з метою визначення суті національно-патріотичного виховання, маємо відзначити, що виникає проблема у визначенні його змісту і меж цього поняття. Значення слова «патріотизм» визначається більшістю словників як «любов до Батьківщини, Вітчизни», а «патріот» - як «людина, що розділяє патріотичні почуття, ідеї». Проте, враховуючи історико-тимчасову специфіку і її вплив на значення окремих слів в мові, повинні констатувати, що в багатьох роботах педагогів і громадських діячів, особливо XVIII століття, коли відбувається оформлення і розвиток педагогічної думки, слова «патріот» і «громадянин» були синонімами. Сміслові навантаження слова «громадянин» було не просто іншим, воно було швидше протилежністю сучасному розумінню. Громадянин – це не людина, яка не дотримується законів, але бореться за справедливість і благо народу, нації, країни прогресивна людина. Достатньо пригадати заборону на використання цього слова в після Великої Французької революції, щоб відчуті смислове навантаження цього слова в роботах XVIII століття.

Так, О. Руденко в своєму дослідженні також звертала увагу на вплив патріотизму на особистість, на формування почуття шляхетності, совісті, мужності і самопожертвування, якщо цього потребують інтереси Батьківщини [70]. Оригінальний аналіз проблеми, запропонований С. Петровою, яка вважала, що для подолання духовної кризи суспільства потрібно повернутися до власного коріння, традицій і культури [58]. Фізична любов характеризується прихильністю людини до місця її народження і життя, а моральна – заснована на симпатії до навколишніх людей і суспільства. Політична – заснована на патріотичному почутті, що вимагає міркування і усвідомлення [76].

Значний внесок в розгляд проблем патріотизму і патріотичного

виховання був зроблений В. Назаровим [52], який вважав, що патріотизм – це бажання працювати на користь своєї країни, і походить від бажання робити добро. Отже, спостерігається яскраво виражене гуманістичне трактування патріотизму, стисло висловлене В. Соловйовим, як моральний обов'язок патріота – служити народу в людстві, людству – в народі [30].

Суттєву увагу надавали питанню патріотизму і національно-патріотичного виховання педагоги XIX століття К. Ушинський, П. Каптерев, М. Корф та інші.

Видатний педагог К. Ушинський, обґрунтовувавши принцип «народності» виховання, вважав за необхідне враховувати національні особливості при виборі форм, методів і змісту педагогічної діяльності. «Виховні ідеї народу пройняті національністю більш ніж щось, пройняті так, що неможливо і подумати, щоб перенести їх на чужий ґрунт» [88, с. 78]. Природа, сім'я, суспільство, народ, релігія, а особливо мова і історія з раннього дитинства впливають на дитину, прищеплює їй патріотичні почуття, любов і повагу до історії, культури України. Можна говорити про зсув акцентів в розумінні суті патріотизму, адекватності тих або інших способів його формування у підростаючого покоління у зв'язку з суспільною ситуацією.

Так, К. Ушинський звернув особливу увагу на педагогічні явища народного життя, пов'язані з природою, педагог розмірковував про роль природи у формуванні людини і цілого народу, про віддзеркалення природних умов в національному характері. Вплив сукупності природних умов на людей могутній, а руйнування цих умов може довести людину до болісної туги за Батьківщиною. Педагог вважав, що система виховання породжується історією народу, його матеріальною і духовною культурою. Благодатний педагогічний матеріал століттями накопичувався в народно-прикладному мистецтві і різних народних промислах, в творах майстрів живопису, скульптури, архітектури, у фольклорних і класичних творах.

«Великим педагогом» називав К. Ушинський рідну мову,

підкреслюючи, що не «умовним звукам тільки вчиться дитина...але п'є духовне життя і силу з рідних грудей рідного слова» [88, с. 543]. Педагог дотепер залишається прикладом у вихованні у молоді патріотизму, високої культури міжнаціональних відносин, гуманності у відносинах між людьми незалежно від їх національності.

Значний внесок в розгляд питань патріотичного виховання як духовно-етичного розвитку особистості здійснив В. Зеньківський [42], який стверджував, що моральне здоров'я дитячої душі є найважливішим і глибшим чинником її духовного розвитку. Дитину відрізняє щирість, простодушність, в яких закладена головна моральна сила, вона рухається до добра, стає на шлях етичного розвитку дуже рано, хоча моральне дозрівання в ній ще не сформувалося. Таким чином, моральне дозрівання дитячої душі є ґрунтом її духовного розвитку. У основі морального дозрівання, на думку В. Зеньківського, лежать моральні почуття. У дитинстві моральне ставлення до людей природне, безпосереднє і сердечне. Науковець виділяє три основних моральних почуття – любов до людей (альтруїзм), сором і почуття совісті [42].

На думку Д. Ліхачова [35], патріотизм – це почуття любові до Батьківщини, яке у наш час, на жаль, втратило своє істинне значення. У його визначенні поняття «Батьківщина» включає всі умови життя: територію, клімат, природу, організацію суспільного життя, особливості мови і побуту, а також духовне життя народу, творчі зусилля, досягнення, що додають особливу своєрідність культурі. Він вважав, що для того, щоб стати сином або дочкою свого народу, необхідно відчувати його духовне життя і творчо затвердити себе в ній.

На нашу думку, національно-патріотичне виховання, поза сумнівом, залишається актуальним завданням виховання незалежно від політичної або соціально-культурної ситуації в державі. Здійснений нами теоретичний аналіз, трактувань поняття «патріотизм» дуже необхідний, перш за все, для виявлення тих підмін змісту істинного поняття патріотизму, які об'єктивно

мали і мають місце, для науково-теоретичного обґрунтування і практичного вирішення проблем національно-патріотичного виховання. Результати проведеного аналізу можуть бути використані як основа для визначення поняття «національно-патріотичного виховання».

Як моральна категорія *патріотизм* розглядається нами як прагнення робити добро, якомога більше і краще; відчуття власної гідності і співчуття, доброта, здатність розуміти точку зору іншого і співпереживати іншому, прагнення до єднання з іншими людьми. Таким чином, ми з'ясували, що існує різноманіття підходів до розуміння патріотизму, обумовлених впливом соціально-культурних умов: любов до Вітчизни; патріотизм, глибоко моральний, що передбачає такі якості особистості, як доброта, співчуття, безкорисливість тощо, які є показником моральності, значенням людського життя.

Вважаємо, що сучасне трактування патріотизму повинно виходити з його традиційного розуміння як духовно-етичного ставлення до навколишнього світу: природи, людського суспільства, його культурних цінностей. Патріотизм означає любов до своєї Батьківщини: свого будинку, села, міста або області, всієї країни. Патріотизм – одна з найважливіших людських якостей, що передбачає любов до Батьківщини, готовність служити її інтересам, виконувати конституційні обов'язки з захисту інтересів Батьківщини. Він нерозривно пов'язаний з вихованням честі і боргу, відповідальності людини в суспільстві. Разом з тим, це природна прихильність до свого народу, рідних місць, природи, мови, національних традицій. Фундаментальні основи цього поняття існують в будь-якій країні світу. Більш того, патріотизм – це ідея необхідна умова існування будь-якої держави [26].

У широкому соціально-культурному розумінні патріотизм трактується як активна причетність до її історії, культури, її досягнень і проблем. Як суб'єкт патріотизму виступає особистість, соціально-значущим завданням, якого є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної і духовної

приналежності до Батьківщини.

Імпонує нашому дослідженню визначення, запропоноване Л. Новіковою, О. Газманом, О. Щурковою як керованого педагогічного процесу формування духовно-культурних цінностей. У зв'язку з цим патріотизм розглядається нами як духовна загальнолюдська і національно-культурна цінність. Узагальнюючи різні визначення, ми можемо одержати наступний перелік завдань, які у різний час визначали суть патріотичного виховання і повинні бути враховані в сучасних умовах:

- виховання любові і відданості до вітчизни, його історії і культури;
- виховання відданості, лояльності по відношенню до державного ладу;
- виховання любові до своєї нації, національних особливостей;
- виховання любові і дбайливого ставлення до рідної природи;
- виховання любові до рідного краю, до малої батьківщини, передача майбутньому поколінню людського досвіду:
- виховання людей високоморальних, освічених, духовно багатих і люблячих свою Батьківщину.

Беручи до уваги сьгоднішні умови, для точнішого розуміння завдань і суті національно-патріотичного виховання, ми вважаємо за необхідне розглянути співвідношення наступних понять: громадянське виховання, національне виховання і патріотичне виховання, ці поняття не є, на нашу думку, тотожними.

Громадянське (правове) виховання (тобто виховання громадянина) покликане сформувати комплекс знань, інформації про права і обов'язки, які закріплені для кожного жителя даної країни у відповідних юридичних документах, проявити почуття відповідальності перед суспільством, сформувати навички соціальної поведінки на основі законів.

Національне виховання, що ставить мету збереження національних звичаїв, традицій, релігійних вірувань, мови, культури, побутового устрою і

передачу цих знань новому поколінню. Знання своєї культури не звільняє члена суспільства від вивчення інших культур, а любов до свого народу не виключає поваги до інших народів. Поділяємо таку позицію: «Виховання патріотизму включає розвиток ... національної самосвідомості і культури міжнаціонального спілкування. У основі культури міжнаціонального спілкування лежать принципи гуманізму, довіри, рівноправності і співпраці. Міжнаціональні відносини в сукупності є єдністю загальнолюдського і національного» [51, с.120].

Таким чином, спираючись на вищевикладене, виходячи із завдань дослідження, національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку визначається нами як потреба брати участь у всіх справах на благо навколишніх людей, представників живої природи, наявність у дітей таких якостей, як співчуття, почуття власної гідності; усвідомлення себе частиною навколишнього світу.

1.2. Особливості національно-патріотичного виховання старших дошкільників в умовах полікультурного суспільства.

На кожному віковому етапі національно-патріотичне виховання має свої особливості. У перші шість років дитина проживає три основні періоди свого розвитку, кожен з яких характеризується певним кроком назустріч загальнолюдським цінностям і новим можливостям пізнавати, перетворювати і емоційно вивчати світ. Ці періоди життя відмежовані один від одного певним колом можливих досягнень в психічному розвитку дитини; кожен передуючий створює умови для виникнення подальшого і вони не можуть бути штучно «переставлені» в часі.

У дошкільному дитинстві (від 3 до 6 років) складається потенціал для подальшого пізнавального, вольового і емоційного розвитку дитини. Особливості пізнання навколишньої дійсності виражаються у тому, що світ не тільки стійкий в сприйнятті дитини, але і може виступати як релятивний

(все може стати всім); умовний план дії, що складається в попередній період розвитку, втілюється в елементах образного мислення, відтворюючої і творчої продуктивної уяви; формуються основи символічної функції свідомості, розвиваються сенсорні і інтелектуальні здібності.

Дитина старшого дошкільного віку починає ставити себе на місце іншої людини, дивитися на те, що відбувається з позицій інших і розуміти мотиви їх дій, самостійно будувати образ майбутнього результату продуктивної дії. Ця вікова здатність активно враховується при вихованні патріотизму, при формуванні у дитини відчуття співпереживання оточуючим і розвитку емоційно-дієвого відношення до них.

У цьому віці емоції дитини все більше звільняються від імпульсивності. Починають закладатися почуття відповідальності, справедливості, великодушності тощо, формується радість від ініціативної дії; одержують новий поштовх у розвитку соціальні емоції у взаємодії з однолітками. Дитина набуває здатності до ототожнення себе з оточуючими (людиною, представниками живої природи), що породжує в ній загальнолюдські якості. Виникає узагальнення власних переживань, перенесення турботи про себе на турботу про інших, емоційне передбачення результатів своїх і чужих вчинків. Можна сказати, емоції стають «розумними». До 5-6 років дитина уміє обмежувати свої бажання, емоційні реакції набувають самостійного характеру і виникають вже через усвідомленість дитиною значення ситуації.

Інший напрям в розвитку почуттів пов'язаний із зміною їх динаміки і змісту, коли почуття стають стійкими, стають глибшими, формуються вищі відчуття – моральні, естетичні, пізнавальні. Так, у дошкільника з'являється співчуття, турбота про близьких людей, почуття обов'язку, взаємодопомоги, чуйність. Дитина вчиться розуміти не тільки свої почуття, але і переживання інших людей. Вона починає розрізняти емоційні стани по їх зовнішньому прояву, через міміку, жести, позу. Зрозумілішими для дітей виявляються базові емоції (радість, гнів, печаль, страждання тощо), а не їх відтінки.

Дошкільники здатні співчувати літературному герою, розігрувати, передавати в сюжетно-рольовій грі різні емоційні стани. Розвитку емоцій і почуттів сприяють всі види діяльності дитини, а також спілкування з дорослими і однолітками [24].

У старшому дошкільному віці почуття співпереживання поступово перетворюється на стійке утворення особистості і виявляється в різних ситуаціях. Таке стійке почуття починає певним чином впливати на поведінку дитини, тобто стає мотивом поведінки.

В порівнянні з дітьми молодшого дошкільного віку у старших дошкільників стійкість співпереживання значно підвищується. Так, емоційні реакції дитини 4 років в тій або іншій ситуації не завжди відповідають її суті. У одних ситуаціях вона проявляє відповідну емоцію, в інших - залишається емоційно пасивною. Дещо інша картина в старшому дошкільному віці. Тут емоційні ситуації максимально адекватні ситуації. Це свідчить про те, що дитина все ясніше і гостріше починає усвідомлювати обстановку, що робить емоційну реакцію виразнішою. Діти середнього і особливо молодшого дошкільного віку не віддаються цілком захоплюючому їх почуттю. Достатньо з'явитися певному об'єкту, навіть незначному і напруженість емоційної реакції знижується, зникає до нуля. Для дитини старшого дошкільного віку, емоції стають основним станом психіки. Відволікаючі чинники втрачають свою значущість.

Стабілізація почуття співпереживання, перехід його у власні переживання – це одне з найважливіших надбань етичного розвитку дитини, зміна внутрішньої установки її відношення до людей, об'єктів природи, прояв радості від спілкування з ними. Дитина переживає радість і від похвали вихователя за успіх в якійсь діяльності; це сприяє тому, що вона прагне виконувати таку діяльність ще краще. Перераховані форми реагування дитини, викликані етичним переживанням, закріплюючись під впливом оцінних дій дорослих, стають його особливістю, властивістю особистості. Надалі ця властивість буде обумовлювати спосіб поведінки дитини в

подібних ситуаціях. Така загальна позитивна спрямованість, пов'язана з формуванням почуття співпереживання, створює стрижень особистості дитини. Тому ми вважаємо, що у виховній діяльності необхідні методи, що надають підтримку дітям, надають в них упевненість.

У старших дошкільників з'являється певна лінія поведінки. Провідними стають моральні мотиви. Дитина може відмовитися від цікавого заняття, від гри, щоб виконати вимогу дорослого і зайнятися непривабливою для неї справою. Важливим новоутворенням особистості є супідрядність мотивів, коли одні стають першорядними, а інші – підлеглими.

Поява нових видів діяльності у дошкільника спричиняє за собою формування нових мотивів: ігрових, трудових, навчальних, до процесу малювання і конструювання; змінюються мотиви спілкування дитини з дорослими – це інтерес до світу дорослих, бажання діяти як дорослий, отримати його схвалення і співчуття, оцінку і підтримку. По відношенню до однолітків розвиваються мотиви самоствердження і самолюбності. Особливе місце займають мотиви етичні, пов'язані з відношенням до інших людей, засвоєнням форм поведінки, розумінням своїх вчинків і вчинків інших людей [55].

Впродовж дошкільного дитинства істотних змін зазнає самосвідомість - образ «Я» як афектно-когнітивна освіта (М. Лісіна). Під афектною стороною розуміється відношення людини до себе, а під когнітивною – уявлення або знання про себе. Джерелом побудови образу «Я» у дошкільників виступають досвід індивідуальної діяльності і досвід спілкування з дорослими і однолітками. Перший істотно впливає на побудову когнітивного відношення до себе, а другий - афектного.

Ядром самосвідомості є самооцінка і пов'язаний з нею рівень домагань. Під рівнем домагань розуміється рівень складності цілей, які людина ставить перед собою. Самооцінка розвивається в дошкільному віці по наступних напрямках: зростає число якостей особистості і видів діяльності, які оцінює дитина; самооцінка від загальної переходить до диференційованої; виникає

оцінка себе в часі, що виявляється у вказівках на майбутнє. Головним досягненням дошкільного віку є чітка, упевнена, в цілому емоційно позитивна самооцінка [55].

Одна з головних особливостей дитячої психіки – наслідування. Діти наслідують як хороше, так і погане, легко піддаються зовнішнім впливам, оскільки критичне мислення розвинене недостатньо. Дитина старшого дошкільного віку позбавляється від властивого попередньому етапу «глобального наслідування» дорослого, може протистояти у відомих межах волі іншої людини; розвиваються прийоми пізнавальної (зокрема, уявне перетворення дійсності), власне вольової (ініціатива, здатність примусити себе зробити нецікаве) і емоційної (вираз своїх почуттів) саморегуляції. Дитина виявляється здібною до над ситуативної (що виходить за рамки початкових вимог) поведінки. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що одним з важливих методів виховання патріотизму є особистий приклад дорослого (педагога, батьків і інших), весь спосіб його життя.

Дітям-дошкільникам потрібно, щоб їх любили, їм потрібна прихильність дорослого, ця межа необхідна для повноцінного дитячого розвитку, вона живить їх спадковість. Діти без прихильності дорослого – жертва страхів, переживань. В період старшого дошкільного віку відбувається формування духовно-етичної основи дитини, емоцій, почуттів, мислення, механізмів соціальної адаптації в суспільстві, починається процес усвідомлення себе в навколишньому світі. Даний відрізок життя людини є найсприятливішим для емоційно-психологічного впливу на дитину, оскільки її образи сприйняття дуже яскраві і сильні, тому вони залишаються в пам'яті надовго, а іноді і на все життя, що дуже важливо у вихованні патріотизму.

В період старшого дошкільного віку розвиваються соціальні мотиви і почуття. Від того, як вони будуть сформовані в перші роки життя дитини, багато в чому залежить весь її подальший розвиток. У цей період починають розвиватися ті почуття, риси характеру, які незримо вже пов'язують її зі своїм народом, своєю країною. Коріння цього впливу – в мові народу, яку

засвоює дитина, в народних піснях, музиці, іграх, іграшках, враженнях про природу рідного краю, про працю, побут, традиції і звичаї людей, серед яких вона живе.

Ці вікові особливості представлені лише у вигляді можливостей, рівень здійсненності яких визначається соціальною ситуацією розвитку дитини, тим, хто і як виховує її, в яку діяльність залучена дитина, з ким вона її здійснює.

Від особливостей стимулювання або організації діяльності дітей дорослими залежать зсуви у психічному і фізичному розвитку дитини і, таким чином, разом з власним розвитком можуть спостерігатися регресивні або застійні тенденції; кожен крок розвитку супроводжує можливість прояву і закріплення негативних новоутворень.

Спираючись на вікові особливості старших дошкільників, спробуємо виділити наступні особливості національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в полікультурному суспільстві, а саме:

1. Виховання патріотизму починається з почуття любові до матері, до рідних і близьких, з відчуття дитиною їх серцевого тепла, уваги і турботи. Виховання патріотизму передбачає поступове формування любові до матері, співчуття іншій людині, дружньої прихильності тощо; ці перші дитячі емоції надалі стають основою для виникнення складніших соціальних почуттів. Відбувається своєрідне перенесення, виниклих в ранньому дитинстві, людських емоцій з близького на далеке, з вузької на ширшу межу соціальних відносин, що набувають в ході розвитку дитини такого ж глибокого особистісного значення, як і його взаємостосунки з батьками, з родичами: «Любов до матері...Любов до Матері-Батьківщини», «Любов до батька... Відданість Батьківщині». Виховання патріотизму у дошкільника означає виховання любові, прихильності до малої Батьківщини, до того місця, де дитина народилася, що стає в майбутньому основою для відданості, любові, поваги до своєї країни.

Виховання патріотизму передбачає відчуття задоволення і

прихильності до місця народження і проживання, певного громадянства, яке розширюється і заглиблюється від зустрічей і спілкування з іншими дорослими жителями, села, міста, працівниками зоопарку, музею, бібліотеки, театру, від знайомства з місцевими визначними пам'ятками, з природою рідного краю. «Батьки», «родичі», «рідний дім», «рідний дитячий садок, рідна вулиця, село, місто, край» - всі ці і багато інших слів і виразів, поступово формують в дитині поняття і відчуття Батьківщини.

2. Образні вирази «Любов до Матері-Батьківщини», «Відданість Батьківщині», «Рідний край» тощо, свідчать про те, що витoki патріотичних почуттів, високих людських емоцій лежать в переживаннях раннього дитинства. Зародження таких почуттів внутрішньо обумовлене, як показали дослідження Я. Неверович [60].

Розвиток емоцій, як відзначають О. Леонтьєв, Л. Божович, тісно пов'язаний з розвитком мотивів поведінки, з появою у дитини нових потреб і інтересів. Впродовж дитинства відбувається не тільки глибока перебудова органічних потреб, але і засвоєння створюваних суспільством матеріальних і духовних цінностей, які за певних умов стають змістом внутрішніх спонук дитини [34].

3. На кожному віковому етапі дошкільного дитинства є свої пріоритетні засоби виховання патріотизму. У молодшому дошкільному віці це діяльність дорослого як носія позитивного способу поведінки, а також твору фольклору – пісеньки, казки.

На наступному етапі виховання, яке співпадає з віком 4 років, відбувається поступове усвідомлення дитиною етичних цінностей. Вона вже здатна до елементарного узагальнення особистого досвіду, накопиченого в молодшому віці. Закріплюються уявлення про характер і способи прояву позитивного відношення до дорослих, дітей, природи. Вихователь привертає увагу дітей до способів вияву емоційного стану іншою людиною, учить «читати» емоції зовнішнього стану рослин, тварин і спонукає дитину до адекватної реакції (пошкодувати, поспівчувати і допомогти або порадіти за

нього).

На додаток до практичних ситуацій, що виникають в житті дітей, їх вже можна навчати рішення вербальних логічних задач («Як би ти поступив, якщо ...»). Вербальне рішення ситуацій дуже корисне в цьому віці: воно дозволяє дитині вирішувати задачу в уявному, «безпечному» варіанті, робити вибір способу поведінки на основі власного життєвого досвіду, так і інших джерел; сприяє розвитку уяви і мислення.

Загальноспецифічним засобом виховання патріотизму є діяльність дитини, оскільки діти дошкільного віку найефективніше розвиваються тільки в процесі власної активності. Для дітей дошкільного віку особливо важливою для розвитку якостей особистості і формування емоційно-дієвого відношення до оточуючих є спільна діяльність з дорослими і однолітками. В процесі спільної діяльності формуються основи колективної думки, підвищується вплив групи на емоційний розвиток дитини.

Дані, одержані в результаті досліджень А. Кошельової [65], показують, що форми спільної діяльності, де успіхи одного залежать від досягнень іншого, де потрібна координація зусиль і узгодження виконуваних дій, загалом сприяють встановленню позитивних емоційних відносин. Проте спостерігаються випадки, коли при добре налагоджених ділових відносинах емпатія, співчуття один до одного у дітей недостатньо розвинені.

Серед зарубіжних соціальних психологів поширена точка зору, що міжособистісні відносини спочатку підкорені емоційним відношенням членів групи, симпатіями або антипатіями по відношенню до осіб з власного досвіду, що володіють тими або іншими властивостями.

Дослідження вітчизняних учених [27, 83] говорять, що початковими тут є не минулий досвід, а форми практичної взаємодії суб'єкта з оточуючими, форми взаємодії, направлені на досягнення яких-небудь практичних цілей, на надання допомоги іншій людині, на задоволення її потреб, на полегшення її страждань тощо, що вимагає орієнтування на стан цього іншого, на його потреби, на його радості і печалі. На основі зовнішньої

практичної взаємодії з оточуючими, форми якого культивуються суспільством, у дитини виробляються внутрішні емоційні відносини до людей, зароджується емпатійне переживання, що виконує важливу роль в розвитку етичних мотивів поведінки.

Основним, а на ранніх вікових етапах – єдиним видом діяльності, визначаючим розвиток дитячих почуттів, є практична, чуттєво-наочна діяльність, що здійснюється дитиною спільно і в процесі спілкування з іншими людьми. Пізніше на базі зовнішньої, практичної діяльності у дитини складається і особлива внутрішня форма діяльної афектно-образної уяви, цього, за визначенням Л. Виготського, «другого вияву» людських емоцій, в процесі якого вони не тільки виявляються, але і трансформуються, розвиваються [11].

Якщо на відносно ранніх стадіях вікового і функціонального розвитку афекти виникають, так би мовити, *post factum*, коли дитина вже зіткнулася з певною афектогенною ситуацією або коли її дії вже привели до позитивних або негативних результатів, то пізніше виникає випереджаюча емоційна регуляція дій, що ґрунтується на емоційному передбаченні можливих наслідків дій і значення тієї ситуації, яка виникне при їх завершенні для самої дитини і для оточуючих.

Розвиток здатності до емоційного передбачення дозволяє дитині наперед не тільки передбачати, але і передчувати віддалені результати своїх вчинків, що дає можливість уникнути помилкових, не відповідних її основним потребам і ціннісним установкам дій, які легко могли б виникнути під впливом випадкових обставин і швидкоплинних бажань, якби їх наслідки не були наперед осмислені і пережиті емоційно. У основі такого передбачення лежить, мабуть, та функціональна система інтегрованих емоційних і когнітивних процесів, єдність афекту і інтелекту, яку Л. Виготський вважав характерною для вищих специфічно людських почуттів. Включаючись в цю систему, емоції стають розумними, узагальненими, передбачаючими, а процеси інтелектуальні, функціонуючи в

даній ситуації, набувають характеру емоційно-образного мислення, що виконує таку важливу роль в розумінні суті і визначенні мети.

Так, Л. Виготський [11], є засновником діяльнісного підходу в психології, він вважав, що психологія без вчення про емоції небагато коштує і загрожує перетворитися на дисципліну, що вивчає не людину, а якісь хитромудрі логічні машини. Згідно його психологічної концепції, суть і джерела походження найглибиннішого і інтимного, що є в людині, полягає не в ній самій, не в її внутрішніх, тілесних, внутрішньоорганічних процесах і не у властивих їй духовній організації властивостях, а в її зовнішній, наочно-чуттєвій діяльності, у взаємостосунках з іншими людьми, в створюваних суспільством творах культури, зокрема художній культурі, в скарбах мистецтва [11].

4. Виховання патріотизму успішно проходить в процесі залучення дітей до культурної спадщини. К. Ушинський вважав, що система виховання породжується історією народу, його матеріальною і духовною культурою. Благодатний педагогічний матеріал століттями накопичувався в усній народній творчості, в народно-прикладному мистецтві і різних народних промислах, у фольклорних і класичних творах, в творах українських майстрів живопису, скульптури, архітектури, яка така близька і зрозуміла дітям дошкільного віку. Народна культура і мистецтво своїми можливостями створюють в сучасних умовах найсприятливіше середовище для виявлення і розвитку в дитині національних особливостей. В. Зеньковський писав: «Ніхто не може вважатися сином свого народу, якщо він не буде проникнутий тими основними почуттями, якими живе народна душа... Ми можемо, проте, стверджувати, що ми не можемо дозріти поза національною культурою, якою ми повинні перейнятися, щоб властиві душі сили могли одержати свій розвиток» [42].

5. Виховання патріотизму здійснюється через формування в дитині національного духовного характеру. Тому ще в сім'ї, в дитячому садку необхідно створювати умови для виникнення і розвитку у дітей поваги до

трудових умінь і творчого ремесла предків українського народу (використовувати сімейні архіви, експонати музеїв). Треба знайомити дітей з характерними традиціями і звичаями українського народу, викликати інтерес і прагнення дотримуватись їх. Дуже важливо залучати дітей дошкільного віку до основоположних етичних цінностей свого народу, формувати позитивне відношення до них і бажання дотримуватися їх в повсякденному житті.

Дотримання національних традицій і звичаїв забезпечує зв'язок, спадкоємність поколінь, на них тримається духовно-етичне життя народу. Наприклад, народні традиції дають відчуття і зрозуміти національні особливості свого народу (у українців – добробут, щедрість, оптимізм). Атмосфера свята зближує, ріднить людей, дозволяє зрозуміти, чому вони такі, де їх коріння. К. Ушинський писав: «Хай кожен пригадає своє дитинство, і він побачить, що свято для дитини зовсім не те, що для нас, що це дійсно подія в річному дитячому житті і що дитина рахує свої дні від свята до свята, як ми рахуємо свої роки від однієї важливої події в нашому житті до іншої... і таким тьмяним і сірим було б дитинство, якби з нього прибрали свята» [55].

Душа народу, високі традиційні національні цінності: відвертість, сумлінність, відповідальність і справедливість - успішно пізнаються дітьми через народну пісню і казку, а народна мудрість легко входить в життя і пам'ять дитини через прикмети, прислів'я, приказки.

6. Важливим чинником національно-патріотичного виховання є природа. Природі ми відводимо особливу роль у вихованні патріотизму, оскільки вона постійно оточує дитину, дуже рано входить в її життя, доступна і зрозуміла їй. Вона відчуває себе з представниками живої природи сильною, значущою, оскільки може для них щось зробити: допомогти, зберегти життя. Дитина починає розуміти, що вона – творець, у неї з'являється відповідальність, підвищується самооцінка.

Життя дитини в гармонії з природою сприяє зміцненню її здоров'я,

благотворно впливає на розумовий розвиток. Природа і життя визнаються народом кращими вихователями. Вільна праця, як вказував К. Ушинський, потрібна людині сама по собі, для підтримки в ній почуття людської гідності. При спілкуванні з природою дитина довго і нероздільно спостерігає явища, в ній виховуються в результаті цього зосередженість і глибина думки. Природа збагатить дитячий розум важливими знаннями і цікавою інформацією завдяки цьому відбувається ширше і всебічне зростання інтелектуальних сил дітей. На думку Г. Волкова, «природа - один з найважливіших чинників народної педагогіки, вона – рідний край, Батьківщина. Природа батьківщини має нез'ясовну владу над людиною. Природовідповідність в народній педагогіці породжена природністю народного виховання. Тому цілком правомірно говорити про екологію як універсальну турботу людства – екологію навколишньої природи, екологію культури, екологію людини, екологію етнічних якостей.

Природа – це і двір батьківського дому, і Всесвіт, і світовий космічний простір. Навіть зірки на небі Батьківщини – рідні. Пригадаємо їх народні назви: «Ведмедиця» (Велика і Мала), «Чумацький шлях». По зірках, по їх миганню, свіченню, кольору передбачається погода, по їх розташуванню знаходиться дорога до рідного дому» [47].

Все, що узгоджується з природою, повинно розглядатися як благо; що суперечить її розвитку – як зло. Цей педагогічний принцип був глибоко і всесторонньо обґрунтований Я. Коменським. У традиційній педагогіці слова «хороший», «природний» і «природовідповідний» і, навпаки, «поганий» «злий», «неприродний» або «протиприродний» вважаються синонімами. Такої ж думки дотримувались Ж.Ж. Руссо, Й. Песталоцци, К. Ушинський.

Варто відзначити, що система виховання В. Сухомлинського, ґрунтується на природовідповідності, життєдайності, і в цьому її сила. «Висока життєва мудрість полягає в тому, щоб людина ввірила себе природі, пройшла б життя, спираючись на неї, надавала їй можливість керувати собою. Принцип природовідповідності є провідним, основним принципом

всього виховання» [79].

На ефективність виховання патріотизму дітей дошкільного віку впливають і зовнішні чинники. В період дошкільного віку формування якостей особистості дитини фактично повністю визначається зовнішніми виховними впливами. Напрямок внутрішніх, властивих дитині спонукальних прагнень визначається характером і спрямованістю виховних впливів середовища, вихователів і особливостями спадкової генетичної структури організму (останні теж можна віднести до зовнішніх чинників по відношенню до особистості, що формується: дитина їх не вибирає, вплинути на них не в змозі).

Діяльність дітей в цьому віці організовується дорослими, можливості дітей тут ще настільки незначні, що в практичному плані можна допустити твердження про майже повну залежність дитини від зовнішніх чинників. Процес дитячого розвитку, обумовлений вихованням і умовами життя, характеризується разом з тим і своєю власною логікою, спонукає внутрішніми суперечностями і їх вирішенням. Ця особливість дитячого розвитку робить надзвичайно актуальним завданням створення тих педагогічних умов, які сприяють якісній зміні особистості дитини, її відносинам з оточуючими, первинно в спільній діяльності з дорослим і під його впливом, а потім і у вільній самостійній діяльності дитини.

Таким чином, особливостями національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку у полікультурному суспільстві, на нашу думку, є:

- формування інтересу до історії своєї сім'ї, родоводу, історії міста, села, де дитина живе, відчуття причетності до них; дбайливого відношення, що виявляється в справах і вчинках; інтересу до традицій сім'ї, міста і бажання їм слідувати; поваги до захисників сім'ї і міста і дбайливого відношення до них;
- формування інтересу до народної культури, духовного зв'язку з рідним народом;

- формування в дитини національного духовного характеру;
- розвиток здатності помічати стан навколишньої природи і адекватно реагувати на нього, потреби виявляти свої емоції, відношення до природи рідного краю в музично-поетичних образах, в творчо-продуктивній, ігровій діяльності;
- формування дбайливого відношення до природи рідного краю;
- спільна емоційно-чуттєва діяльність дітей і дорослих;
- тісна взаємодія вихователів з батьками, працівниками музеїв, бібліотеки;
- створення евристичного середовища в дитячому садку і в сім'ї;
- створення педагогічних умов для виховання патріотизму дітей старшого дошкільного віку.

Розкриваючи дітям красу рідної природи, залучаючи до культурної спадщини, формуючи любов до рідного дому, розвиваючи генетичну пам'ять і виховуючи почуття відповідальності і турботи про оточуючих, формуючи дієво-практичне відношення до них, можна говорити про виховання любові до Батьківщини.

Для визначення психолого-педагогічних умов, виявлення найефективніших методів, форм і проблем у виховній роботі, ми проаналізували наявні дослідження і педагогічну практику з національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Рішення проблеми виховання патріотизму дітей дошкільного дитинства на сьогоднішній день є важким завданням. Це пов'язано, перш за все, з особливостями віку дітей, багатоаспектністю поняття патріотизму, відсутністю концепцій, теоретичних і методичних розробок з національно-патріотичного виховання. Дана проблема не знайшла належного віддзеркалення в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Більшість авторів указують на важливість і значущість національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, але не пропонують цілісної системи

роботи в даному напрямі.

Характерною особливістю досліджень, пов'язаних з вихованням патріотизму дітей дошкільного віку, є звернення до окремих аспектів проблеми. Так, в роботі Т. Доронової досить виразно простежується ідея патріотичного виховання, але поняття «виховання патріотизму» не використовується. С. Миколаєва патріотичне виховання розглядає в руслі екологічного виховання. Авторський колектив В. Логинової, Т. Бабаєвої, Н. Ноткіної, О. Князева, М. Маханева, О. Пчелінцева, Т. Комарова, Т. Ротанова, Л. Никонова, О. Корнєєва зробили акцент на залучення дітей до культурної спадщини народу.

Так, В. Сластьонін в навчальному посібнику для студентів, кажучи про виховання патріотизму, робить акцент на забезпечення поетапності:

- виховання любові до малої Батьківщини, до своїх рідних місць, до природи рідного краю, його історичному минулому;
- формування дбайливого відношення до історії Вітчизни, її культурної спадщини;
- виховання готовності до захисту Батьківщини;
- встановлення братерських і дружніх відносин з представниками інших країн і народів [63].

Ідею поетапного формування патріотизму нам близька, оскільки вона дозволяє здійснювати виховання з урахуванням вікового розвитку дітей. Ми вважаємо, що дитину дошкільного і молодшого шкільного віку потрібно залучати до пізнання малої Батьківщини і формувати відчуття прихильності до неї, а на наступних вікових етапах – до історії і культури Вітчизни.

У своїх дослідженнях О. Руденко, Т. Кулікова, розкривають проблему виховання основ патріотизму дітей дошкільного віку таким чином: виховання якостей особистості – ощадливість по відношенню до речей, книг, природи; навчання готовності трудитися на благо своєї групи і товаришів; залучення до краси навколишньої природи; залучення до традицій і звичаїв

народу, країни, до мистецтва. Засобами патріотичного виховання автори вважають саме оточення, в якому живуть діти, художню літературу, музику, образотворче мистецтво, гру, працю, свята, які відзначають в країні і в дитячому садку [70].

Критеріями вихованості патріотизму названі: знання дитини про назву країни, її географії, природу, символіку, імен, які прославили Батьківщину; інтерес до набутих знань, який виражається в читанні віршів, співі пісень.

На нашу думку праця цих науковців має велику цінність для дошкільної педагогіки, оскільки в ній визначена цілеспрямована робота по вихованню патріотизму, але в той же час ми вважаємо, що формування патріотизму краще починати з пізнання малої батьківщини (сім'ї, місця, де вона живе - місто, село) і формування відчуття причетності до неї, а потім вже і до великої Батьківщини – України.

Аналіз досліджень, пов'язаних з вихованням патріотизму дітей дошкільного віку показав, що в дослідженнях зроблений акцент на окремі аспекти виховання патріотизму. Цілеспрямовано виховання розглядається в основному з позиції розвитку у дитини пізнавальних процесів, мовлення, рідше – особистісних якостей, зовсім зрідка звертається увага на розвиток у неї емоцій, відчуття причетності до малої батьківщини.

В результаті аналізу досвіду роботи по національно-патріотичному вихованню, з'ясувалося, що в дитячих садках поживалася робота по вихованню любові до природи і культурної спадщини. У багатьох дитячих садах виховання патріотизму здійснюється, зокрема, в процесі ознайомлення дітей з природою рідного краю.

Останніми роками в ЗДО активізувалося виховання патріотизму через залучення дітей до культурної спадщини. У дитячих садках активно використовуються такі форми, як організація міні-музеїв, святкування народних свят. У багатьох дитячих садах обладнані кімнати, стилізовані під українську хату або куточок з побутовим начинням. Найуспішніше здійснюється виховання любові до Батьківщини через ознайомлення дітей з

природою.

Аналіз наявного досвіду з національно-патріотичного виховання патріотизму в сучасних умовах дозволяє зробити наступні висновки:

- у дитячих садках створюються умови для естетичного сприйняття навколишньої природи і для прояву активності дитини при спілкуванні з нею;
- почуття любові до Батьківщини успішно реалізується і через залучення дітей до культурної спадщини: святкування народних свят, ознайомлення з народною творчістю;
- значно рідше проводиться робота з вивчення історії сім'ї, свого роду, міста, села, визначних пам'яток краю;
- також недостатньо в дитячих садках проводиться цілеспрямована робота по формуванню духовних якостей особистості дитини, властивих даному віку і характеру свого народу;
- у теорії і на практиці в основному використовуються вербальні методи, що не спонукають дитину до чуйності і власної активності, що, на нашу думку, гальмує формування емоційно-дієвого відношення до навколишнього світу, а значить і виховання патріотизму.

В ході аналізу досвіду також відмічено, що в більшості наукових досліджень, в програмах нового покоління опосередковано рекомендована діяльність по національно-патріотичному вихованню дітей дошкільного віку. У дитячих садках проводиться певна робота по вихованню патріотизму, педагоги усвідомлюють її важливість і значущість для дитини сьогодні і в майбутньому її житті як громадянина України.

1.3. Вивчення рівнів національно-патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Вивчення національно-патріотичної вихованості є основою для пошуку

шляхів і засобів подальшого вдосконалення виховного процесу; визначення ефективності впливу виховної роботи на розвиток особистості дитини і педагога, відносин в колективі. Вивчення результатів національно-патріотичного виховання старших дошкільників необхідне для регулювання цього процесу в закладі дошкільної освіти і в сім'ї.

Для оцінки результатів дослідно-експериментальної діяльності по національно-патріотичному вихованню дітей старшого дошкільного віку у полікультурному середовищі використовувалися наступні критерії і показники:

- емоційно-чуттєвий – вияв співпереживання рідному дому, культурній спадщині, природі малої Батьківщини;
- когнітивний – наявність уявлень про рідний дім, культурну спадщину, природу малої Батьківщини, прояв допитливості;
- мотиваційний – бажання і прагнення до пізнавальної і інших видів діяльності;
- практичний – уміння піклуватися про ближнього, надавати допомогу оточуючим.

Вибір цих критеріїв обумовлений особливостями світосприймання дітей дошкільників, зокрема тим, що поняття Батьківщини у дитини дошкільного віку своєрідне. Воно тісно пов'язано з конкретним уявленням про те, що дитині дороге і близьке, тобто з любов'ю до батьків і інших емоційно близьких людей, оточуючої її природи, іграшок, ігор, пісень, образного слова, до того, що її радує. Психічні процеси – допитливість і співпереживання – тісно пов'язані з уявленнями дитини про навколишній світ, які активізують допитливість, що спонукає дитину до пізнавальної діяльності, яка супроводжується інтересом; інтерес викликає співпереживання, що дуже важливо для дошкільника, в ході пізнавального процесу він сам проживає школу почуттів.

Опишемо виділені критерії і визначимо відповідні характеристики

виявлених груп дітей, що представлені в таблиці 1.1.

Вибір емоційно-чуттєвого критерію ми пов'язали з дослідженнями Л. Виготського про емоції, присвяченими дитячій педагогічній психології. Емоції розглядалися Л. Виготським як внутрішній психологічний механізм зв'язку мислення з чуттєво-наочною діяльністю суб'єкта, який не тільки пасивно споглядає навколишню дійсність, але і відноситься до неї упереджено, активно її змінює відповідно зі своїми потребами і інтересами.

Також вибір даного критерію пов'язаний з філософською ідеєю І. Ільїна про виховання патріотизму, що виражається таким чином: поглибити і національний етичний характер – значить навчити дитину жити, привести в рух її етичні сили.

Показником емоційно-чуттєвого критерію є почуття співпереживання, яке ми розуміємо як одну з форм гуманного відношення до іншої людини, а також представника живої природи, виражену в розумінні стану іншого і готовності відгукнутися на нього (поспівчувати або порадіти його радості).

Таблиця 1.1.

Критерії і показники національно-патриотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку

<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>	<i>Рівні</i>		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
<i>Емоційно-чуттєвий</i>	Вияв співчуття до рідного дому, культурної спадщині, природи малої Батьківщини.	Дитина бачить стан оточуючих, передбачає їх труднощі і адекватно реагує на них в діяльності, вчинках.	За ініціативою дорослого помічає стан оточуючих. емоційно і дієво реагує на нього.	За ініціативою помічає стан оточуючих, але не реагує на них
<i>Когнітивний</i>	Прояв допитливості до рідного дому, культурної спадщини, природи рідного краю. Наявність уявлень про рідний дім, культурну спадщину, природу рідного краю.	Сам виявляє інтерес до пізнання навколишнього світу, ставить запитання, звертається до різних культурних джерел, експериментує. Багато знає, свої знання застосовує в вільній самостійній діяльності, при аргументуванні власної думки.	За ініціативою дорослого, з бажанням досліджує об'єкт, шукає відповіді на поставлені питання. Має емоційно-образні уявлення, за допомогою них виявляє своє відношення до об'єктів (предметів, подій) та дійсності.	Не проявляє допитливість. Володіє зовнішніми формальними явленнями про навколишній світ, називає, перераховує предмети, події.
<i>Практичний</i>	Уміння піклуватися про ближнього, надавати допомогу оточуючим.	Самостійно, за власною ініціативою	За ініціативою дорослого і самостійно.	За наслідуванням дорослого.

У дітей почуття емпатії, співпереживання закладене спочатку, воно виявляється у тому, що дитина бачить, робить, виконує, і якщо співпереживання не розвивати, то сформуємо в дошкільнику емоційну глухоту. Процес формування співпереживання проходить три етапи емоційне прийняття за наслідуванням дорослому, самостійне емоційне прийняття, усвідомлення і включення в систему ціннісних орієнтацій особистості дитини.

Відповідно до цього ми виділяємо три рівні національно-патріотичної вихованості у дітей старшого дошкільного віку:

- Низький рівень – за ініціативою дорослого помічає стан оточуючих, але не реагує на нього.
- Середній рівень – за ініціативою дорослого помічає стан оточуючих, емоційно і дієво реагує на нього.
- Високий рівень – сам бачить стан оточуючих, передбачає їх ускладнення і адекватно реагує на них в діяльності, вчинках.

Наступний критерій вихованості патріотизму – когнітивний. Його показником є допитливість і уявлення дітей старшого дошкільного віку про навколишній світ. Допитливий – це схильний до набуття нових знань. Діти – допитливі дослідники навколишнього світу, ця особливість закладена в них від природи. І. Сеченов писав про природжену і «українську дорогоцінну властивість нервно-психічної організації дитини-дошкільника» - несвідомому прагненні розуміти навколишнє життя. Цю властивість І. Павлов назвав рефлексом «що таке?», під впливом якого дитина знаходить якості предметів, встановлює нові для себе зв'язки між ними. Дитяча допитливість – важлива межа особистості дитини, що характеризує її активне пізнавальне відношення до дійсності. Допитливість стимулює до пізнання предметів і явищ навколишнього світу.

У нашому дослідженні дитина відкриває нові уявлення про рідний дім, природу, культурну спадщину рідного краю. Багато років існувало невинуватим захоплення раннім пізнанням змісту соціального миру,

суспільних явищ, далеких від розуміння дитиною, що привело до втрати становлення відчуття рідного дому.

Пізнання культурної спадщини – це важливий засіб, що формує світовідчуття дитини в своєму рідному домі. Краса рідної природи, особливості побуту українського народу, його всебічний талант, працьовитість, оптимізм постають перед дітьми живо і безпосередньо в творах народних майстрів [22].

Природі ми відводимо особливу роль у вихованні патріотизму, оскільки вона постійно оточує дитину, дуже рано входить в її життя, доступна і зрозуміла їй. Дошкільник відчуває себе з представниками живої природи сильним, значущим, оскільки може для них щось зробити: допомогти, зберегти життя. Дитина починає розуміти, що вона - творець, у неї з'являється відповідальність, підвищується самооцінка. Діти-дошкільники – допитливі дослідники, а природа надає їм велику можливість бачити красу світу, що змінюється, який дає масу яскравих вражень, викликає радісні переживання. Дошкільник з легкістю ототожнює себе з представниками тваринного світу, не замислюючись, надає їм повну рівноцінність (у діагностичному малюнку «Моя сім'я» кішка, собака є повноправним і значущим її членом).

В ході дослідно-експериментального дослідження нами виділені наступні процеси формування допитливості: наслідування дорослому при прояві допитливості, прояв в спільній діяльності з дорослим інтересу до пізнання нового і самостійне пізнання дитиною предметів і явищ навколишньої дійсності. Відповідно до цього ми виділяємо три рівні розвитку дитини старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм.

- Низький рівень – не проявляє допитливість.
- Середній рівень – за ініціативою дорослого, з бажанням досліджує об'єкт, шукає відповіді на поставлені питання.
- Високий рівень – виявляє цікавість до пізнання навколишнього світу, ставить питання, звертається до різних культурних джерел, експериментує.

Один з основних критеріїв сформованості патріотизму – є практичний, виражається у тому, що дитина своє відношення до оточуючих проживає в добрих справах і вчинках, одержує радість від спілкування з ними, при цьому відчуває свій внесок, свою значущість і причетність до їх життя, тим самим реалізуючи свою потребу в самоактуалізації. Так, безкорисливий прояв співчуття в діяльності, вчинку розглядається як фундаментальне психологічне зрушення в моральному, національно-патріотичному вихованні.

Розвиток дієво-практичного відношення дитини до оточуючих проходить три етапи – за наслідуванням дорослому, за ініціативою дорослого і за власним бажанням. Відповідно до цього ми виділяємо три рівні прояву емоційно-дієвого відношення дитини до оточуючих в грі, творчо-продуктивній діяльності.

- Низький рівень - за наслідуванням дорослому в спільній діяльності з ним.
- Середній рівень – за ініціативою дорослого в спільній діяльності з ним і самостійно.
- Високий рівень – самостійно, за власною ініціативою у вільній діяльності.

Як контрольні діагностичні завдання для визначення сформованості відчуття співпереживання, допитливості, уявлень про рідний дім, культурну спадщину, природу малої Батьківщини, проявів емоційно-дієвого відношення до оточуючих, ми використовували наступні методи:

- анкета (для вихователів і батьків);
- проблемні виховні ситуації;
- проблемні питання;
- опитування (батьків, педагогів);
- бесіда (матеріали розмови з дітьми).

Були використані наступні проблемні ситуації.

Ситуація 1. Вихователь створює дітям ситуації на переживання радості за іншого. Наприклад, оголошує: «Завтра у нашого Сашка (або у вихователя) день народження». Далі вихователь ставить запитання. Наприклад, хто і як хоче привітати іменинника? Або: «Хто і як хоче порадіти разом з Сашком?».

Ситуація 2. Діти разом з вихователем вранці знаходять на «столику здивування» зображення свята або ігрових персонажів з святковими атрибутами тощо. В ході пізнавальної бесіди «Чому ці предмети знаходяться на столику», вони дізнаються про наближення і зміст нового свята. Потім вихователь ставить дітям запитання: «Скажіть, з ким і як ви хотіли б готуватися до цього свята, з ким і як хотіли б святкувати це свято» або «Кого б ви хотіли запросити на наше свято в дитячий садок і яким чином ви можете це зробити?»

Ситуація 3. На «столику здивування» в блоці «Весняні турботи», зліва на столі діти знаходять фотографію чиеїсь мами і зображення яскравого сонця. Вихователь ставить питання: «Чому на столику з'явилися ці предмети, про що вони нам нагадують?». Діти виказують припущення про наближення першого весняного свята «Наші любі» або «Свята мами». А потім праворуч на столику знаходять ємності із землею, коробочки з насінням, кольорові фломастери, папір. Вихователь ставить наступні запитання: «Що ми знаємо про ці предмети? Для чого ми можемо їх використовувати? Хто з вас хоче виростити або намалювати в подарунок мамі, бабусі перша весняна квітка?».

Ситуація 4. Вихователь оповіщає дітей: «Сьогодні в дитячий садок не прийшов Петрик: він захворів». Ставить запитання: «Хто хоче йому поспівчувати і допомогти видужати?», «Яким чином це краще зробити?». Або вихователь повідомляє: «Наша Ніна Іванівна (помічник вихователя) погано себе відчуває. Хто хоче їй допомогти? Як можна їй допомогти?».

Питання, направлені на визначення рівня освоєння дитиною уявлень про рідний дім (про себе, про сім'ю, про близьких, рідних, дитячий садок і його жителів, місто/село, городян/селян; про культурну спадщину; про природу) дивись у додатку 4.

Для підтвердження результатів спостережень ми використовували метод аналізу дитячого малюнка (у двох варіантах), направлений на визначення рівня переживання радості за іншого, співчуття іншому; рівня освоєння дитиною уявлень про навколишній світ; метод анкетування батьків (додаток 3) і педагогів (додаток 1) та аналіз розвивального середовища групи (додаток 2).

Варіант 1. Вихователь в ході постановки проблемної ситуації спонукає дітей в малюнку поспівчувати і надати допомогу об'єкту або, навпаки, порадіти за нього. Наприклад, такими словами: «Пізньою осінню зайці поміняли забарвлення своєї шубки, а сніг ще не випав. Чи хочете ви їм допомогти? Як їм можна допомогти? У вас є на столі фарби, фломастери, олівці, папір. Покажіть на малюнку, як це можна зробити». Далі діти протягом необмеженого часу малювали свої малюнки, які надалі нами аналізувалися.

Варіант 2. «Спонтанний малюнок». У другій половині дня діти за власним бажанням малювали об'єкт, з яким вони знайомилися в першій половині дня або напередодні.

Метод анкетування проводився на початку і в кінці експериментальної роботи серед батьків дітей, які брали участь в нашому дослідженні, педагогів ЗДО. Їм пропонувалися різні анкети, направлені на виявлення їх думки щодо змісту педагогічної діяльності – для педагогів; на виявлення думки дитини про дитячий садок, думки батьків про роботу ЗДО, на опосередковане виявлення індивідуальних особливостей дітей – для батьків (див. додаток Б).

Таким чином, у вивченні рівнів національно-патріотичної вихованості доцільно використовувати різні методи, зокрема, враховуючи інформацію, одержану від дітей, а також від їх батьків і педагогів.

Висновки до розділу 1.

Проблема патріотизму і національно-патріотичного виховання

дошкільників займала і займає важливе місце в дослідженнях представників різних галузей наукового знання. Так, питання патріотизму розглядаються у філософії, педагогіці, психології. У узагальненій формі патріотизм означає почуття любові до Батьківщини, турботу про її інтереси і готовність до її захисту від ворогів.

1. Існує різноманіття підходів до розуміння патріотизму: любов до вітчизни і бажання сприяти йому в усіх відношеннях; бажання трудитися на користь своєї країни, робити добро; любов до рідної природи і рідного дому; відчуття власної гідності, співчуття, доброта, здатність розуміти точку зору іншого і пережити чужу біду як свою, прагнення до свободи, соборність, прагнення до єднання з іншими людьми, на основі любові до інших; прихильність до рідної землі.

Патріотизм стосовно дитини старшого дошкільного віку визначається нами як потреба брати участь у всіх справах на благо навколишніх людей, представників живої природи, наявність у неї таких якостей, як співчуття, почуття власної гідності; усвідомлення себе частиною навколишнього світу.

2. Національно-патріотичне виховання означає взаємодію дорослого і дітей в спільній діяльності і спілкуванні, яке направлене на розкриття і формування в дитині загальнолюдських моральних якостей особистості, на залучення до рідного дому, витоків національної регіональної культури, природи рідного краю; виховання емоційно-дієвого відношення, відчуття причетності, прихильності до оточуючих. Суть виховання патріотизму, перш за все в тому, щоб «завести» у дитини внутрішній механізм: сформувати чуйність, образно мислячу уяву, винахідливість. Такий підхід співзвучний теорії гуманістичної педагогіки і психології. Головним в цій концепції є визнання неповторності і унікальності внутрішнього світу кожної людини, а головною умовою реалізації такої стратегії розвитку є застосування необхідних засобів, методів, форм впливу на її внутрішній механізм.

3. Виховання патріотизму дітей дошкільного віку має свої особливості.

У старшому дошкільному віці формуються високі соціальні мотиви і благородні почуття, соціальна адаптація дитини в суспільстві, починається процес усвідомлення себе в навколишньому світі, тому у виховній діяльності необхідні методи, що надають підтримку дитині, забезпечують упевненість у собі. Дитина розвивається у власній активності; при цьому переживає певні почуття, у неї виникають різноманітні враження, вони переробляються в свідомості, на їх основі формується певне відношення до оточуючих, розуміння свого місця серед них, тому засобами виховання повинна бути власна діяльність дитини.

Поняття Батьківщини у дошкільників тісно пов'язане з тим, що їм дороге і близьке, тобто з любов'ю до рідного дому, природи; в період дошкільного дитинства починають розвиватися почуття, риси характеру, що пов'язують дитину з народом, культурою, коріння цього впливу – в мові, яку засвоює дитина в народних піснях, іграх, музиці, казках, приказках, загадках; у зв'язку з цим зміст національно-патріотичного виховання повинен включати формування уявлень про сім'ю, місто (село), природу, культурну спадщину і дієво-практичне відношення до них.

4. Необхідно вивчати результат національно-патріотичного виховання дошкільників, щоб регулювати цей процес в ЗДО і в сім'ї. З цією метою можуть бути використані наступні критерії і показники:

- емоційно-чуттєвий – співпереживання рідному дому, культурній спадщині, природі рідного краю;
- когнітивний – уявлення про рідний дім, культурну спадщину, природу рідного краю, допитливість;
- мотиваційний – бажання і прагнення до пізнавальної і іншим видам діяльності.
- практичний – уміння піклуватися про ближнього, надавати допомогу оточуючим.

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов національно-патріотичного виховання старших дошкільників.

На підставі вивчення теорії і досвіду виховання патріотизму дітей, ми розглядаємо проблему національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах полікультурного суспільства. Для вирішення цієї проблеми було розроблено модель виховання патріотизму дітей старшого дошкільного віку, що включає наступні компоненти: зміст, принципи, засоби, етапи спільної діяльності дітей й дорослих, педагогічні умови.

При розробці методики національно-патріотичного виховання виходили з філософської концепції філософів (І. Ільїна, А. Лосєва, Н. Лоського), педагогів (К. Ушинського, В. Сухомлинського, Г. Волкова, І. Гончарова), психологів (В. Зеньковського, Л. Виготського).

Методика національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку представляємо як взаємозв'язок її компонентів цільового, змістовного, процесуального, результативного. Пропонуємо конкретизацію національно-патріотичного виховання, розглядаємо мету, завдання, принципи, зміст, етапи спільної діяльності дітей і дорослих, педагогічні умови.

Під змістом виховання патріотизму розуміємо систему уявлень, навиків, звичок, якостей особистості, відносин, способів діяльності, якими повинні оволодіти діти відповідно до поставлених цілей і завдань. Під принципами виховання розуміємо віддзеркалення гуманістичної суті виховання і вимоги до організації виховного процесу

Під педагогічними засобами розуміємо різноманітну діяльність самої

дитини, а також будь-який предмет навколишнього середовища і життєві ситуації, навмисно включені в педагогічний процес для вирішення виховних завдань. Під педагогічними умовами національно-патріотичного виховання розуміємо евристичне наочне середовище в дитячому садку і сім'ї, тісну співпрацю вихователів ЗДО з членами сім'ї, підготовленість педагогів і батьків до рішення проблем виховання патріотизму дітей старшого дошкільного віку.

Зміст національно-патріотичного виховання дошкільників визначається цілями, завданнями. На основі вивчення літератури, виявлення існуючих проблем, а також специфіки дітей дошкільного віку, ми визначили цілі виховання патріотизму: формування у них потреби брати участь у всіх справах на благо людей, представників живої природи, усвідомлення себе частиною навколишнього світу і розвиток таких якостей, як співчуття, почуття власної гідності.

Дані цілі конкретизуються в наступних завданнях:

- формування духовно-етичного відношення і почуття причетності до рідного дому (сім'ї, дитячому садку, міста, села);
- формування духовно-етичного відношення і почуття причетності до культурної спадщини свого народу;
- формування духовно-етичного відношення до природи рідного краю і відчуття причетності до неї;
- виховання любові, поваги до свого народу, розуміння своїх національних особливостей, відчуття власної гідності, як представника свого народу і толерантного відношення до представників інших національностей (однолітків і їх батьків, сусідів і інших людей).

При відборі змісту також керувалися загальними принципами виховання. При розгляді принципів виховання патріотизму, перш за все, спиралися на праці А. Мудрика, М. Рожкова, Л. Байбородової. Під принципами виховання розуміємо віддзеркалення гуманістичної суті

виховання і вимоги до організації виховного процесу. У дослідженні використовувалися загальні методологічні принципи, такі як: принцип природовідповідності, принцип культуровідповідності, принцип додаткової освіти.

Сучасне трактування принципу природовідповідності виховання, як вважає А. Мудрик, означає «взаємозв'язок природних і соціальних процесів. При цьому виховання узгоджується із загальними законами розвитку природи і людини, враховуючи її стать і вік, а також формує у неї відповідальність за розвиток самої себе, за стан і подальшу еволюцію ноосфери» [55]. Істотним в даному принципі те, що виховання повинно прагнути до формування у людини відчуття причетності до природи як її частини і відповідальності за неї.

Принцип культуровідповідності у вихованні в сучасному трактуванні припускає, що «виховання повинно ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях культури і будуватися відповідно до цінностей і норм тих або інших національних культур і специфічних особливостей, властивих традиціям тих або інших регіонів, що не суперечать загальнолюдським цінностям» [32].

Принцип додаткової освіти припускає «реалізацію підходу до виховання людини як сукупності взаємодоповнюючих процесів. Він дає можливість розглядати саме виховання як сукупність процесів сімейного і суспільного виховання» [73].

Разом з перерахованими принципами нами використовувалися принципи, що визначають основні вимоги до організації виховного процесу - принцип гуманістичної орієнтації, створення виховного середовища, принцип індивідуалізації виховання [73]. Принцип гуманістичної орієнтації вимагає розгляду дитини як головної цінності в системі людських відносин, головною нормою якої є гуманність, виражена в добровільності, довірі дитині, усвідомленні дитиною соціальної захищеності; врахуванні її інтересів; у опорі на активну позицію дитини, шанобливому відношенні до

неї. Створення виховного середовища припускає взаємну відповідальність учасників педагогічного процесу, співпереживання, взаємодопомогу, здатність разом долати труднощі. Принцип індивідуалізації виховання припускає визначення індивідуальної траєкторії розвитку дитини, надання можливості кожному для самореалізації, самоствердження.

Вважаємо, що, враховуючи специфіку дітей дошкільного віку, необхідно виділити ряд специфічних принципів. На основі аналізу і узагальнення різних досліджень з проблем дошкільної освіти, а також враховуючи актуальні проблеми, які сьогодні існують в педагогічній науці і практиці, ми виявили три специфічні принципи: принцип розширення зв'язків дитини з навколишнім світом, принцип пріоритетності регіональної культурної спадщини, принцип опори на емоційно-чуттєву сферу дитини.

Принцип розширення зв'язків дитини з навколишнім світом припускає подолання замкнутості системи виховної роботи, що є в закладах дошкільної освіти, а також збагачення спілкування дітей з навколишнім соціумом і природою, взаємопроникнення в світ інших людей, культури, краси рідного краю.

Принцип пріоритетності регіональної культурної спадщини означає виховання патріотизму на місцевому матеріалі з метою формування поваги до свого краю (сім'ї, сусідів, інших емоційно-значущих людей), природи рідного краю; залучення дитини до національної культурної спадщини, зразків національного місцевого фольклору, народних художніх промислів, національно-культурних традицій, творів місцевих письменників, поетів, композиторів, художників.

Принцип опори на емоційно-чуттєву сферу дитини вимагає створення умов для виникнення емоційних реакцій і розвитку емоцій, які підсилюють увагу дитини на об'єкті пізнання, власній дії і вчинку, що досягається через ситуації співпереживання і прогнозування розвитку ситуації.

Зміст національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку включає:

- знайомство з сім'єю, з дитячим садком, з містом (селом);
- залучення дітей до культурної спадщини;
- залучення дітей до природи рідного краю.

Невід'ємним компонентом виховання патріотизму дітей старшого дошкільного віку є формування духовно-етичного відношення і відчуття причетності до рідного краю (сім'я, дитячий сад, місто, село). На наш погляд, початковим елементом виховання патріотизму є: почуття любові до матері, до рідних і близьких, поваги до захисників Батьківщини; відчуття дитиною серцевого тепла, яким вона оточена. Першочергове завдання педагогів і батьків полягають в розвитку у дитини усвідомленого відчуття любові і поваги до матері. Образ матері, виступаючий у всій його загальності, пронизує всю дитячу психіку, додаючи їй ту або іншу тональність. Він визначає загальний погляд дитини на навколишній світ [55].

Почуття до Батьківщини закладається у дитини в першу чергу в сім'ї, де вона народилася і живе, де її люблять. Педагоги допомагають дитині сформувати поняття про сім'ю як про людей, які разом живуть, люблять один одного, піклуються один про одного. Для дітей 4-5 років поняття «сім'я» - це мама, тато, бабуся, дідусь, сестра, брат. Малюки одержують уявлення про споріднені взаємостосунки дорослих і дітей. Головне місце в сім'ї належить матері. Від любові мами і тата народився - «Я». Формується поняття «сім'я», «Я – частина сім'ї».

Діти старшого дошкільного віку вивчають тему «Моя сім'я» в двох рівнях. Перший - «Мої родичі» (мама, тато, бабуся, дідусь, брат, сестра, тітка, дядько, двоюрідний брат, сестра). Другий - «Мої предки», «Родовід моєї сім'ї». Для цього вони знайомляться з традиціями сім'ї, генеалогічним деревом сім'ї до 4-го покоління; архівом сім'ї (сімейні реліквії). Бабусі і дідусю відводиться головне і почесне місце, діти знайомляться з поняттями прапрадідусь, прапрабабуся. Це початок відродження генетичної пам'яті, культу предків, як засіб виховання шанобливого відношення до родичів.

Формуються поняття «рідні», «родовід сім'ї», «Я - частина роду, сім'ї». Діти знайомляться з родоводом. Завдання дорослих – допомогти дитині відчувати себе черговою гілкою сімейного дерева, притому – значною гілкою.

Основоположні завдання педагогів і батьків протягом дошкільного дитинства: розвивати усвідомлене відчуття любові і поваги до матері, батька; повага до старості, предків роду, прояв турботи до людей похилого віку; турботу про ближніх і слабких; доброту і милосердя; взаєморозуміння і взаємодопомога; совість і честь; відчуття власної гідності; працьовитість.

Педагоги допомагають дитині зрозуміти, що рідний дім – це і місто (сіло), де вона живе. Дорослі городяни (селяни) піклуються про них - дітей. У місті побудовані школи, бібліотеки, є музеї, парки, сквери. У міста м. Маріуполь, як і у дитини, її сім'ї, є своя історія, є герб, гімн, свої традиції: святкується День народження (День міста); дорослі і діти разом святкують народні свята (Масляну, Новий рік, Різдво тощо).

У місті жили і живуть люди, якими пишаються – це художники, майстри, музиканти, металурги тощо, на їхню честь названі вулиці міста. Ці уявлення і участь дітей з дорослими в спільній ігровій та трудовій діяльності, святкуванні допомагають дитині полюбити своє місто і зрозуміти свою причетність до жителів міста.

Знайомлячи дітей з сім'єю, містом, вихователі звертають увагу на тему «захисників Батьківщини» (сім'ї, міста, а потім - країни). Діти знайомляться з людьми, які захищали країну від ворогів. Діти разом з дорослими відкривають для себе нові знання: головні герої українських народних казок – це багатирі; український солдат захищав і захищає свою Батьківщину – сім'ю, місто, село, країну; про захисників складено багато прислів'їв, приказок, пісень. День захисників та захисниць України – це державне свято.

Дитина за допомогою дорослих відкриває, осмислює і починає застосовувати в своєму житті вироблені багатьма поколіннями людей форми, правила, традиції взаєностосунків і спілкування дітей і рідних дорослих (мати, батько, бабуся, дідусь, брати, сестри), дітей і інших дорослих

(співробітників дитячого садка, сусідів, добрих знайомих), дітей (однолітків, молодших і старших дітей).

Перший в житті крок у велике життя, в суспільство однолітків і дорослих людей дитина робить, виходячи з батьківського будинку, прийшовши до дитячого садка, який є для неї продовженням її будинку. Головне завдання, яке повинні вирішувати в цей час працівники дитячого садка і батьки, - зробити заклад дошкільної освіти для дитини ще одним будинком. За допомогою всього арсеналу педагогічних «інструментів» вихователі і батьки повинні підготувати дітей до життя в суспільстві через збагнення «секретів» спілкування їх з однолітками, батьками однолітків, працівниками дитячого садка. Виняткове значення в розумінні дітьми цих «секретів» мало створене педагогами розвивальне середовище: гуманістичний стиль і тон спілкування (дорослих з дитиною, дорослих - один з одним, дорослих - з батьками дітей), наочне середовище, що створює психологічний клімат дитячого садка.

Найважливіше і важче завдання, яке повинні були вирішувати всі працівники дитячого садка, - це створення в його стінах атмосфери доброти, тепла, затишку, поваги до кожної маленької людини, коли відносини дітей з дорослими і однолітками будуються на принципах співпраці, партнерства, взаємної поваги, терпимості до думки і дій інших.

Важливим компонентом національно-патріотичного виховання є формування духовно-етичного відношення і відчуття причетності до культурної спадщини. Народна культура в сучасних умовах своїми можливостями створює найсприятливіше середовище для виявлення і розвитку в дитині національних особливостей.

Народне мистецтво як прояв творчості народу близьке за своєю природою творчості дитини (простота, завершеність форми, узагальненість образу), саме тому воно близьке сприйняттю дитини, зрозуміле їй. Народна мудрість легко входить в життя і пам'ять дитини через народні прикмети, прислів'я і приказки.

Виховання дитини відповідно до національної культури ґрунтується на принципах народної педагогіки, які визначають пізнання і практичне освоєння культурної спадщини її малої Батьківщини. Діти різних національностей знайомляться з культурою свого народу і культурою дітей іншої національності, які знаходяться в їх колективі. Педагоги разом з батьками розказують про особливості свят, народних костюмів, звичаїв, традицій, ігор, національної кухні їх народу. Діти досягають простої закономірності: як добре, що є різні народи, і є різні пісні, ігри, казки, прислів'я тощо. Зміст цього напрямку виховної роботи представлений на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Система уявлень дитини про регіональну культурну спадщину.

Особливу роль в залученні дитини до народної культури виконують народні свята, що становлять річне святкове коло. Свято в дитячому садку – спільна музично-літературна ігрова діяльність дорослих і дітей. Всі учасники (співробітники дитячого садка, батьки і інші дорослі), об'єднані святковим настроєм, бажанням разом веселитися. У річне святкове коло входять свята релігійні і сучасні свята. Важливим для національно-патріотичного виховання в дитячому садку є, на нашу думку, організація і проведення трьох великих сезонних музично-ігрових свят: восени – Свято врожаю; взимку – Новий рік; навесні – Свято мами. Слід відзначити, що інші народні свята, які можна святкувати в дитячому садку: «Різдво», «Захисників і захисниць України», «Масляна», «Свято птахів», «Трійці», «Пасхи» - доповнюють три основних, дозволяють поглибити роботу педагогів з дітьми в даному аспекті.

Діти разом з дорослими вивчають особливості кожного народного календарного свята. Встановлюють взаємозв'язок свята з сезонними змінами в природі, з працею предків у минулому і дорослих в даний час, а також з важливими датами, подіями в суспільному житті.

Характерною особливістю роботи по формуванню духовно-етичного відношення і відчуття причетності до культурної спадщини є знайомство дітей з селянською культурою і побутом. Селянське мистецтво входить в життя сучасної дитини разом з народною піснею, казкою, тому воно таке близьке і зрозуміле. Завдання педагогів дитячого садка – дати дітям уявлення про різні види народного мистецтва: від оздоблення національного одягу до знарядь праці. Знайомство дитини з народним мистецтвом розвиває смак і дбайливе відношення до матеріальних цінностей, створених попередніми поколіннями.

Діти старшого дошкільного віку вивчають матеріал, з якого виготовлені предмети народно-прикладного мистецтва. Педагоги залучають дітей до процесу виготовлення народних іграшок і інших предметів, в ході якого діти набувають навичок роботи з художнім матеріалом і звичку робити

людям приємні подарунки своїми руками. Від заняття до заняття, від екскурсії до екскурсії, з року в рік дорослі вводять дитину в казковий світ народної культури. Таким чином, діти одержують уявлення про красу, добро, про таланти українського народу.

Важливим аспектом даної роботи є знайомство дітей з народним костюмом, що дозволяє опосередковано показати безперервний зв'язок поколінь і зв'язок мистецтва виготовлення костюма з духовними традиціями свого народу. Вихователі знайомлять дітей з українським народним костюмом, а також з народними костюмами інших національностей, що населяють наш регіон (греків, болгар тощо). Знайомлячи дітей з народним костюмом, педагог висуває завдання – опосередковано показати безперервний зв'язок поколінь і зв'язок мистецтва виготовлення костюма з духовними традиціями народу. Спочатку доцільно познайомити дітей з народним костюмом тієї місцевості, в якій вони проживають, а надалі їх знайомлять з народними костюмами жителів інших національностей, що населяють наш регіон.

Увагу молодших дошкільників педагоги акцентують на зовнішньому вигляді костюма, його формі, забарвленні, елементах прикраси. Із старшими дошкільниками класифікують його по приналежності: святковий, буденний; для жінки, дівчини; жіночий, чоловічий. Знайомлять з декором народного костюма, матеріалом прикрас: бісер, різнокольорове скло тощо. У радісній гаммі забарвлень педагоги допомагають дітям побачити красу, а в продуктивній творчій діяльності спробувати її зобразити. Діти прикрашають декором жіночий народний костюм, чоловічу вишиванку. Педагоги знайомлять дітей з домотканими килимками, які відрізняються яскравістю і соковитістю кольору.

Педагоги формують у дітей поняття про гончарні вироби як необхідні предмети побуту наших предків і сучасників. Старші дошкільники отримують уявлення про гончарні предмети. Предметом пізнання народної культури є і архітектура як частина народного мистецтва, пов'язана з

традиційною народною культурою і природним середовищем. Діти до 5 років отримують уявлення про дерев'яний будинок і про сучасний цегляний будинок. Діти відкривають нові уявлення: про архітектуру стародавнього і сучасного міста, про споруди як історичні пам'ятники.

Педагоги залучають дітей до усної народної творчості. Знайомлять старших дошкільників з чарівними казками, афоризмами, прислів'ями, приказками, народними прикметами, героїчним епосом.

У вихованні патріотизму велике значення відводиться формуванню естетичного сприйняття природи рідного краю і дбайливого відношення до неї. На кожному віковому етапі педагоги спонукають дитину побачити красу рідної природи, її чарівність; відкрити в природі щось нове для себе, ті зміни, які відбуваються в кожному пору року, протягом дня (під час заходу і сходу сонця). У дітей розвивають почуття прекрасного, формують систему уявлень про природне середовище, в якому вона живе, його зміни залежно від пір року, про значення природи в житті людини і про роль людини в житті природи. Педагоги спонукають до прояву природного активного інтересу до світу природи, прагнення проникнути в суть її пізнаваних об'єктів.

Основними завданнями педагогів по формуванню естетичного сприйняття природи рідного краю і дбайливого відношення до неї є:

- підтримка інтересу і створення умов для розвитку дитячої допитливості, пізнавальної активності, заснованої на дбайливому відношенні до навколишньої природи, формування у дитини емоційної чуйності і моральної звички - не «нашкодь!»;
- формування спостережливості, чуйності, розуміння того, що людина – частина природи, яка допомагає людині жити, а вона піклується про неї;
- створення умов для образного, емоційно-естетичного сприйняття дитиною навколишнього світу природи.

У дітей старшого дошкільного віку розвивають чуттєве і осмислене сприйняття краси рідної природи, сприяють формуванню системних уявлень:

- про пори року, про комплекс ознак, що характеризують кожне з них; про зміни погоди, температури повітря, води; про опади, вітри, тривалість дня і ночі;
- про зміни в зовнішньому вигляді і в поведінці домашніх і диких тварин, птахів, риб, комах, дерев, інших рослин, що відбуваються під впливом пір року;
- про вплив змісту, способу, місця і умов добування їжі на поведінку і зовнішній вигляд тварин і рослин в різні пори року; про різні пристосування тварин і рослин для захисту від холоду і інших несприятливих умов життя.

Активне включення розумової діяльності в процес образного сприйняття явищ в природі, емоційно-практичний відгук дитини на нього сприяють формуванню позитивного відношення до навколишньої природи. В результаті добрі справи діти скоюють не тільки виходячи з етичних міркувань, але і на основі розуміння, осмислення ситуації. Дорослі допомагають дитині відчувати причетність до природи, відповідальність за неї.

Теоретичний аналіз досліджень з даного питання, дозволив зробити висновок, що для ефективнішої роботи з національно-патріотичного виховання необхідно створити наступні *педагогічні умови*: створення відповідного розвивального середовища в закладі дошкільної освіти і в сім'ї; урахування принципів пріоритетності регіональної культурної спадщини, розширення зв'язків з навколишнім соціумом, з опорою на емоційно-чуттєву сферу дитини; поетапність процесу спільної діяльності дорослих і дітей, що забезпечує цілісний вплив на дитину.

Розвивальне середовище характеризується насиченістю позитивними емоціями і є для дитини полем для прояву творчості, самостійності. Одним з важливих показників такого середовища є стосунки педагогів і батьків з дитиною, що передбачають:

- зміну позиції дорослого в педагогічному процесі - центральною фігурою якого стає дитина;

- орієнтація на досвід дитини, формування у неї інтересу до освітнього процесу,
- забезпечення успішності, права вибору діяльності, поступове збагачення системи впливів і зв'язків, реалізацію її суб'єктної позиції.

Інший показник розвивального середовища – його наочна насиченість в дитячому садку, що спонукає до творчості, ініціативи дитини. У дитячому садку педагоги створювали наступне наочно-розвивальне середовище: обладнували різні ігрові куточки, «город на підвіконні», в ньому діти проводять дослідну, експериментальну роботу; вирощують вітамінну зелень для себе і мешканців куточка природи, овочі, квіти; доглядають за посівами, кімнатними квітами. Під час самостійної діяльності діти малювали свої уявлення про зміни живої і неживої природи в кожному пору року.

У закладі дошкільної освіти обладнаний куточок «Українська народна хата», у якому діти можуть отримати уявлення про культуру свого народу і формувати відношення до неї. Також у групі обладнаний куточок «Мій дім», у якому педагоги з дітьми розміщують альбоми «Моя сім'я», «Мій дитячий садок», «Моє місто».

Важливу роль виконує куточок «усамітнення», у ньому дитина може розташуватися на м'якому килимку з іграшкою, настільною грою. У кутку іменинника знаходяться відповідні атрибути, на стінці розмішений макет «Сонце» з дванадцятьма промінням, на кожному промінці - місяць, фотографія дитини, що народилася цього місяця.

Національно-патріотичне виховання залежать від того, як складаються відносини між вихователями і батьками. Однією з умов ефективного виховання дитини є тісна співпраця вихователів дитячого садка з членами сім'ї, яка є першим середовищем, де дитина формується як особистість. Головні компоненти, які мають виховний вплив на дитину, - це система цінностей і соціальних установок сім'ї, стиль взаємостосунків між членами сім'ї, сімейні традиції, рівень психолого-педагогічної культури батьків.

Слід визнати, що сучасна сім'я відрізняється низьким рівнем

психолого-педагогічної освіченості, нерозумінням ролі сімейного виховання в дошкільному дитинстві. У окремих батьків відсутня орієнтація на виховання моральних почуттів, розвиток емоцій дошкільника. Дитячий садок покликаний здійснювати допомогу сім'ї в питаннях виховання, тому слід зробити акцент на принцип безперервності і наступності виховання дитини в сім'ї і в дитячому садку, щоб сформувати взаємну відповідальність педагогів і батьків за виховання дитини.

Основні завдання взаємодії дитячого садка і сім'ї: встановлення довірчих ділових контактів з сім'ями вихованців; забезпечення батьків необхідною психолого-педагогічною інформацією, навчання їх способам спілкування з дитиною; забезпечення регулярної взаємодії дітей, вихователів і батьків; залучення членів сім'ї в педагогічний процес; створення в дитячому садку і сім'ї наочного розвиваючого середовища.

Педагоги встановлюють довірчі контакти дитячого садка з сім'єю. На початку навчального року вивчають особливості кожної сім'ї; дізнаються, чим займаються батьки, виявляють мікроклімат, характер взаєностосунків в сім'ї. Уточнюють, хто ближчий з членів сім'ї до дитини і роль кожного члена сім'ї у вихованні малюка, з'ясовують установки батьків на виховання. Педагоги визначають, якою мірою такі якості особистості, як здатність до співпереживання, є для батьків значущими, чи здатна дитина бачити стан, скрутну ситуацію, в якій знаходиться дорослий, проявляти до нього співчуття і надавати посильну допомогу.

Педагоги ведуть спостереження за спілкуванням членів сім'ї з дитиною в дитячому садку в уранішні і вечірні години. На початку і в кінці навчального року педагоги пропонують кожній дитині намалювати малюнок на тему «Моя сім'я». Потім вихователі разом з психологом, батьки встановлюють по малюнку емоційний стан дитини в сім'ї, її контакт з членами сім'ї і проблеми спілкування в сім'ї.

Педагоги організують заходи щодо забезпечення батьків психолого-педагогічними знаннями. На початку навчального року на перших зборах

педагоги знайомлять батьків з концепцією, цілями, основними завданнями освітньої програми, очікуваними результатами. Вони пропонують для аналізу батькам індивідуальну карту розвитку дитини, в якій визначені параметри і критерії оцінки виховання і розвитку дітей. Індивідуальна карта сприяє об'єднанню батьків і вихователів, формуванню установок до співпраці. Спостереження за динамікою розвитку дитини спонукає педагогів і батьків до проведення самоаналізу по створенню умов в ЗДО і в сім'ї для їх дитини, і зміні стилю спілкування з нею. Протягом навчального року педагоги з батьками обговорюють досягнення і проблеми кожного дошкільника і фіксують їх в карті розвитку.

Педагоги систематично проводять індивідуальні бесіди з членами сім'ї. Педагоги і батьки обговорюють стан здоров'я, емоційно-особистісний розвиток дитини, її спілкування з дорослими, з однолітками, соціальний статус в середовищі однолітків і в сім'ї, розвиток її пізнавальної і соціальної активності тощо. Батьки зустрічаються не тільки з вихователями, але і з іншими фахівцями дитячого садка.

Однією з неодмінних умов ефективного національно-патріотичного виховання дітей є підготовленість педагогів і батьків до здійснення процесу формування патріотизму. Професійна готовність педагога передбачає наявність у нього відповідного рівня професійної компетентності, професійної майстерності, а також здатності до саморегуляції, самоналаштування на рішення поставлених задач.

Можна відзначити деякі найважливіші професійні і особистісні якості, що необхідні педагогу:

- глибокі знання індивідуальних, вікових особливостей кожної дитини, які допоможуть знайти індивідуальний шлях її розвитку;
- любов до дитини, що виражається, перш за все, в здатності приймати її такою, якою вона є, визнавати її право на помилку, вчинки, не позбавляти її радості, дати можливість розкрити закладений в ній потенціал, не примушуючи, а вірячи в її можливості, розвиваючи її здібності;

- оволодіння мистецтвом ставити запитання, за допомогою питань спонукати активність дитини і учити її ставити питання, розширювати можливості для реалізації її потреб і здібностей;
- виступати в педагогічному процесі як рівноправний партнер на основі співпраці на рівні «суб'єкт - суб'єкт», працюючи в безоцінному просторі, показуючи дітям власну зацікавленість, заохочуючи успіхи дитини, тим самим створюючи комфортну психологічну атмосферу.

Методами і формами роботи з педагогами, щодо підготовки до національно-патріотичного виховання дошкільників є: проблемні ситуації, методи стимулювання мотивації діяльності; дискусія, диспут, методи цільового спостереження, аналізу, самоаналізу, рефлексія; проблемні семінари; круглі столи по узагальненню досвіду роботи; ділові рольові ігри, «творчі майстерні», лекції-діалоги тощо.

Всі вищевикладені педагогічні умови виховання патріотизму дітей старшого дошкільного віку взаємозв'язані і взаємообумовлені. Дослідно-експериментальна робота підтвердила необхідність впровадження цих умов для успішного вирішення завдань національно-патріотичного виховання дошкільників у полікультурному суспільстві.

Вважаємо за доцільне розглянути методи і форми національно-патріотичного виховання дітей, оскільки існує різноманіття підходів до їх визначення. Метод виховання – це спосіб реалізації мети виховання, науковці займаються, перш за все, класифікацією цих понять. Традиційно методи навчання розглядаються як способи впливу на сутнісні сфери людини з метою вироблення у неї якостей, що задані освітніми цілями.

У педагогіці П. Каптерев в кінці XIX століття звернув увагу на те, що метод навчання може розглядатися не тільки із зовнішнього, але і з внутрішнього боку: «Знання має абсолютно різний вплив на учнів. Можна так передати знання, що воно або зовсім не буде засвоєно учнями, або ж буде засвоєно дуже погано, і, окрім притупляючого впливу, ніякого іншого впливу на їх розум не зробить; а можна і так передати, що знання добре засвоїться і

сприятливо впливає на розвиток учнів» [42].

Ідея П. Каптерева про необхідність віддзеркалення в методі навчання характеру пізнавальної розумової діяльності дитини привела до виділення репродуктивно-ілюстративних і проблемно-дослідницьких методів. Подальша робота в цьому напрямі привела до класифікації методів навчання залежно від способу логіко-розумової діяльності учнів. За цією ознакою М. Скаткіним і І. Лернером [73] були виділені методи проблемного викладу, частково пошуковий (евристичний), дослідницький, пояснювально-ілюстративний методи. Це класифікація методів навчання за способом логіко-розумової діяльності учнів: кінцевої мети спільної діяльності дорослих і дітей; характеру діяльності дорослого; способу пізнавальної діяльності дітей.

Так, Ю. Бабанський відзначав, що методи навчання є одночасно і методами виховання. Виходячи з цього, він запропонував розділити методи навчання на наступні групи: методи організації і самоорганізації в навчально-пізнавальній діяльності; методи стимулювання і мотивації пізнавальної діяльності, навчання; методи контролю і самоконтролю [67].

Подальший розвиток теорії методів навчання привів до розробки положення про єдині методи педагогічного процесу. Класифікація загальних методів має наступний вигляд:

- методи формування свідомості в цілісному педагогічному процесі – бесіда, дискусія, розповідь, робота з книгою, приклад;
- методи організації діяльності і формування досвіду поведінки – виховні ситуації, спостереження, вправи, привчання, педагогічна вимога, проблемно-пошукові методи;
- методи стимулювання і мотивації діяльності і поведінки – заохочення, покарання;
- методи контролю ефективності педагогічного процесу – діагностика, опитування, самоаналіз і інші.

У своїй праці В. Нечаєва виділяє дві групи методів морального виховання дошкільників: організація практичного досвіду суспільної поведінки (метод привчання, показ дії, приклад дорослих і інших дітей, метод організації діяльності); формування у дошкільників етичних уявлень, думок, оцінок (бесіди, читання художніх творів, розгляд і обговорення картин, ілюстрацій). І до першої, і до другої групи автор відносить метод переконання, позитивний приклад, заохочення і покарання [9].

В. Логінова запропонувала класифікацію методів на активізацією механізмів морального виховання: методи формування моральної поведінки (привчання, вправи, керівництво діяльністю); методи формування моральної свідомості (переконання у формі роз'яснення, навіювання, бесіда); методи стимулювання почуттів і відносин (приклад, заохочення, покарання) [43].

М. Рожков пропонує класифікацію бінарних методів виховання-самовиховання: «переконання і самопереконання (інтелектуальна сфера), стимулювання і мотивація (мотиваційна сфера), навіювання і самонавіяння (емоційна сфера), вимога і вправа (вольова сфера), корекція і самокорекція (сфера саморегуляції), виховні ситуації і соціальні проби-випробування (наочно-практична сфера), метод дилем і рефлексія (екзистенціальна сфера)». «Всі методи мають сукупний вплив на всі сутнісні сфери людини. Проте кожен метод виховання і відповідний йому метод самовиховання відрізняються один від одного тим, на яку сутнісну сферу людини вони мають домінуючий вплив» [65]. Для нас ці методи важливі, оскільки будь-який вплив педагога викликає власну активність дитини.

- Проблемні ситуації, що забезпечують активність дитини.
- Виховні ситуації, що сприяють формуванню відносин, змушуючи дитину до певного вчинку, дії.
- Вправи, їх ефективність полягає в систематичності використання даного методу і схвалення виконаних справ, вчинків.
- Привчання, переконання, які проводяться у формі бесіди,

роз'яснення.

- Методи стимулювання мотивації діяльності – заохочення, подяка, довіра, похвала, емоційний вплив. З їх допомогою дитина отримує впевненість у власних силах і можливостях.

- Методи, що формують свідомість в цілісному педагогічному процесі, - бесіда з елементами дискусії, під час якої дитина вчиться слухати і чути іншого, аргументувати свою точку зору тощо, приклад дорослих і дітей, розповідь, робота з книгою і іншими культурними джерелами.

- Методи контролю ефективності педагогічного процесу. Виділяється два рівні зворотного зв'язку: зовнішній - отримання педагогом інформації про продукти діяльності дитини; внутрішній - отримання дитиною інформації про результати власної діяльності (рефлексія). У другому випадку дитина сама, одержавши інформацію, осмислює і оцінює свої успіхи. Таким чином, пізнавальний процес стає не ззовні нав'язаним, а перетворюється на процес, цілеспрямований для самої дитини.

Контроль пов'язаний з оцінкою результатів діяльності. У нашій моделі він виражається в оцінних позитивних думках - в схваленні (Допоміг іншому - і тобі теж стало добре). Методами контролю є: спостереження за діяльністю дітей, бесіда, продуктивна творча діяльність, діагностика. Головна вимога до використання всіх цих методів в освітньому процесі - доброзичливість, забезпечення позитивної емоційної атмосфери в дитячому колективі.

Дотримуємося думки про те, що найбільший формувальний вплив на дітей має метод проблемної ситуації. Суть цього методу у тому, що він забезпечує активність дитини в рішенні хвилюючої її проблеми, а щоб пізнавальна проблема стала для неї хвилюючою, необхідно створити проблемну ситуацію - певний психічний стан (А. Матюшкін) або інтелектуальне ускладнення (М. Махмутов), що виникають при неможливості пояснити явище, що зацікавило, факт, процес або виконати необхідні дії відомим способом.

У основі проблемної ситуації – здивування, розуміння того, що новий

факт суперечить наявним знанням, не може бути пояснений за їх допомогою. Проблемна ситуація завершується, як правило, формулюванням проблеми в загальному вигляді. Згідно думки В. Селіванова, «створивши проблемну ситуацію, сформулювавши проблему і проблемні питання, педагог розкриває шлях наукового пошуку, який привів до її рішення, або показує, як сучасними способами можна її вирішити» [28].

В ході дослідження дійшли наступного висновку: за допомогою проблемної ситуації педагоги формують власну активність дитини, в ході якої відбувається її розвиток.

Провідними методами в нашому дослідженні є гра, заохочення, довіра, похвала, бесіда з елементами дискусії. Гра в процесі виховання патріотизму розглядається нами як метод і як засіб. Процес пізнання і гра виступають в нерозривному зв'язку. У дошкільному віці гра є тим видом діяльності, в якому формується особистість і яка збагатить її внутрішній зміст. Я. Коменський високо оцінював роль гри в навчанні: «Весь мій метод направлений на те, щоб шкільні поневіряння перетворилися на гру і забаву» [31, с.64].

Основне значення гри, пов'язане з діяльністю уяви, полягає у тому, що у дитини розвивається потреба в перетворенні навколишньої дійсності, здатність до творення нового. З одного боку, гра – самостійна діяльність дитини, з другого боку, необхідний вплив дорослих спрямований на те, щоб гра стала першою «школою», засобом, методом виховання. Зробити гру засобом виховання, значить, вплинути на її зміст, навчити дітей способам повноцінного спілкування. Велике значення гри в засвоєнні правил взаємовідношення. Свобода ігрової діяльності припускає також, що в ній дитина частіше, ніж в реальному житті, потрапляє в умови, коли вона повинна зробити самостійний вибір. У іграх розвиваються творчі здібності дитини. Вони виявляються у вибудовуванні задуму, в розігруванні ролі, при використуванні предметів-замінників, створенні для гри іграшок-саморобок, елементів костюма.

Природним супутником життя дитини, джерелом радісних емоцій, що володіють великою виховною силою, є народні ігри. Граючи, дитина знайомиться із способом життя предків, їх побутом, працею. Через гру вона залучається до національних засад, уявлень про честь, сміливість, бажання володіти силою і спритністю, вчитися проявляти кмітливість, витримку, винахідливість, волю, вигадку. У народних іграх поєднується радість рухів з духовним збагаченням. Народні ігри зберігають художню красу минулого, є неповторним ігровим фольклором. У іграх використовуються скоромовки, емоційний настрій створюють жеребкування, забавні пісеньки, загадки.

Велике виховне значення закладене в правилах гри. Вони визначають весь хід гри, регулюють дії і поведінку дітей, їх взаємовідношення. Гра вимагає уваги, витримки, кмітливості і спритності, активізує роботу думки, сприяє розширенню кругозору, вдосконаленню всіх психічних процесів. Основною умовою упровадження народних ігор в життя дошкільників є знання і вільне володіння ігровим репертуаром. Нескладну гру педагог пояснює стисло, лаконічно, емоційно. Дає уявлення про її зміст, послідовність ігрових дій, розташуванні гравців, атрибутів і правил гри. Можна задавати один-два уточнюючих питання.

Сюжетну народну гру можна пояснювати по-різному. Педагог заздалегідь розкажує про сюжет ігри, пояснює ролі, дає прослухати діалог, якщо він є і розподіляє ролі. При виборі ведучого використовують лічилки, жеребкування. Їх заздалегідь вихователь не розучує з дітьми, а несподівано вносить в хід гри. Вихователь може запропонувати роль ведучого сором'язливій дитині для його самореалізації. В кінці гри педагог разом з дітьми позитивно оцінює вчинки тих дітей, які проявили певні якості: сміливість, спритність, витримку, винахідливість, взаємодопомогу.

Дітям 3-4 років вихователь пропонує ігри, в яких мало тексту, а більше рухів, тоді як старшим дошкільникам – ігри надаються зі складнішим текстом, змістом, драматизацією. Народні ігри педагоги включають в кожен тематичний блок. Одержані уявлення про досліджуваний об'єкт діти

проживають в ігрових образах. Народні ігри бажано організовувати щодня на свіжому повітрі. Багатократне їх повторення в умовах великого простору в тепло і холодну пори року сприяє закріпленню рухових навичок і розвитку фізичних якостей. Одне з фізкультурних занять педагоги проводять у формі рухомих народних ігор. Практика свідчить про позитивний вплив народних ігор на виховання дитини-дошкільника.

Народні ігри допомогли розвинути у дітей відчуття співпереживання товаришу, який програв, бажання сильного поступитися слабшому. Діти стали дружнішими, ввічливішими, конфлікти стали рідкісним явищем, у замкнутих дітей підвищилася самооцінка. Впродовж всього дошкільного дитинства характерним видом діяльності дитини є сюжетно-ролева гра. У грі важлива сама активність дітей, простір у вияві їх почуттів. За допомогою гри дитина знайомиться з різними соціальними позиціями, «уживається в закритий світ інших людей» [85].

Одна з характерних рис сюжетно-ролевої гри – це самостійність дітей. Кожна дитина вільна у виборі партнера, теми, гри, лінії її розвитку, засобів втілення образу. Дуже важливо те, що в грі дитина утілює свої уявлення, своє відношення до події, яка розігрується. Формування гри як діяльності припускає, що педагог впливає на розширення тематики сюжетно-рольових ігор, поглиблення їх змісту, сприяє оволодінню дітьми рольовою поведінкою.

Прийоми керівництва грою з метою формування її як діяльності умовно можна розділити на традиційні (розроблені Р. Жуковською, Д. Менджерицькою) і нові дослідження останніх років (Н. Короткова, Н. Михайленко).

У традиційному керівництві сюжетно-рольовими іграми основна увага педагога зосереджена на збагаченні змісту ігор. З цією метою він формує у дітей інтерес до нових сюжетів. Такий інтерес не виникає на порожньому місці, він «визріває» в ході всієї освітньої роботи, коли дошкільники одержують яскраві уявлення про навколишнє життя, які влітаються в їх минулий досвід, розбурхують уяву, викликають емоційний відгук. Чим

молодше діти, тим важливіші для них враження, одержані при безпосередньому ознайомленні з тим або іншим явищем. Так, для збагачення змісту ігор малюків на транспортну тематику вихователь спеціально просить водія, який привозить продукти в ЗДО, поговорити з дітьми, показати кабінку своєї машини, дозволити посидіти там, потриматися за кермо. З дітьми можна розглянути відповідний ілюстративний матеріал, почитати їм книги, провести бесіду.

При ознайомленні з оточуючим педагог загострює увагу дітей на тих моментах, які можна відобразити в грі відповідно до їх віку. Для малюків – це предмети і способи їх використання дорослими в процесі своєї діяльності, для дітей 4-6 років – взаєностосунки людей.

Цікаві дітям дошкільного віку режисерські ігри, театралізовані ігри, які є специфічним видом художньої діяльності. Діти сприймають гру як спектакль, що викликає в дитини багато радості від переживання його змісту і особливо від власного виконання ролі. Виховне значення цих ігор полягає в активному прагненні дитини до творчого виконання літературного і свого сюжету. У театралізованих, режисерських іграх розвиваються різні види дитячої творчості: художньо-мовленнєва, музично-ігрова, танцювальна, сценічна, співацька. Педагоги повинні прагнути до того, щоб спонукати дітей реалізувати себе не тільки як «артистів», які виконують ролі, але і як «художників», що оформляють спектакль, як «музикантів», що забезпечують звуковий супровід, як глядачів тощо.

Методи заохочення, подяки, довіри, похвали дають дитині можливість знайти упевненість у власні сили і можливості, що дуже важливо при вихованні дітей дошкільного віку. Бесіда з елементами дискусії означає активний вияв дітьми своїх думок, відстоювання своєї точки зору при колективному обговоренні якоїсь проблеми.

Сучасна методика проведення бесід – обговорення різних проблем розроблена Н. Щурковою [51]. При підготовці до бесіди і її проведенні слід враховувати такі вимоги:

- зміст бесіди повинен бути цікавим для дітей, близьким їх досвіду;
- діти повинні мати нагоду не тільки відповідати, але і ставити питання, виявляти свою думку;
- не слід дуже швидко відкидати і засуджувати неправильні думки дітей;
- після бесіди корисно створити умови для діяльності дітей відповідно до основних висновків дітей.

Разом з вищевикладеними методами використовуються особистісні методи і прийоми: приклад, прийом порівняння, введення в освітній процес музичних творів і творів живопису тощо.

Використовування прикладу – це формування певного відношення до явищ дійсності на основі якогось зразка. У вихованні часто використовуються приклади батьків, близьких людей, однолітків, героїв художньої літератури тощо. К. Ушинський вважав, що «кращий приклад – це приклад власного просування дитини на шляху вдосконалення себе в результаті витраченої праці. Приклад – надзвичайно ефективний метод виховання дітей-дошкільників» [88, с. 287]. При використуванні прикладу слід дотримуватись таких вимог:

- зразок, що приводиться, повинен відповідати характеру діяльності вихованця і бути прийнятним для нього,
- не повинно бути великого розриву між зразками і можливостями дитини по освоєнню цього зразка,
- вихователь сам повинен володіти якістю, яку наводять як приклад.

Враховуючи особливості дошкільника, його емоційно-образний спосіб сприйняття навколишнього світу, педагоги використовують прийом порівняння, допомагаючи представити живу природу в яскравих, образах, що запам'ятовуються, наприклад: осінь – вечір року, зима – ніч року, весна – ранок року. Яскравішому емоційно-чуттєвому сприйняттю сезонних змін живої природи сприяє використання музичних творів, творів живопису,

поезії. Наприклад, взимку діти спостерігають дерева вкриті інієм, слухають фрагмент «Зими» з циклу А. Вівальді «Пори року» і читають вірші. Подібні методичні прийоми ефективні, оскільки впливаючи на емоції, мистецтво активно розвиває естетичне сприйняття дітей.

Згодні з думкою С. Козлової, що «якими б гарними не були методи, ефективний результат вони дають лише за певних умов: будь-який метод повинен бути гуманним, не принижуючи дитину, не порушуючи її права. Метод повинен бути здійсненним, реальним; для використання методу повинні бути наперед підготовлені умови, засоби; методи виховання слід застосовувати тактовно. Дитина не повинна відчувати, що її виховують. Проектуючи, підбираючи методи, важливо передбачати можливі результати впливу на конкретну дитину; застосування методів морального виховання вимагають терпіння. Слід повторювати вже використані методи і підбирати нові, з розумінням відноситися до того, що результат може бути не відразу досягнутий і не в тій якості, якої ми чекаємо; переважаючими в моральному вихованні дошкільників повинні бути практичні методи, які припускають навчання дитини способам впливу; методи застосовуються не ізольовано, а в комплексі, взаємозв'язку» [47, с. 108-110].

Звертаючись до форм виховної роботи, розглядаємо їх, як вияв змісту виховної роботи через певну структуру відносин педагогів і дітей. К. Тітова визначає форму виховної роботи як встановлений порядок організації конкретних актів, ситуацій, процедуру взаємодії учасників виховного процесу, направлених на рішення певних педагогічних задач, як сукупність організаторських прийомів і виховних засобів, що забезпечують зовнішній вияв виховної роботи [53]. Їх поєднання забезпечує рішення системи завдань певної спрямованості, наприклад, в інтегрованому ігровому занятті «Подорож до старовинного міста» використовується як засіб переважно спільна життєдіяльність дітей і дорослих. Але в той же час діти вирішують проблемні задачі, відповідають на питання і ставлять самі питання, проводять експерименти, досліді, беруть участь в бесіді-дискусії тощо.

У кожному з виділених напрямів національно-патріотичного виховання є свої конкретні форми організації виховного процесу, а саме:

• *Форми роботи з виховання духовно-етичного відношення і відчуття причетності до рідного краю.*

- оформлення сімейного фотоальбому;
- дитячі малюнки «Моя сім'я»; «Мій дитячий садок», «Моє місто»;
- спільна трудова діяльність дітей і дорослих;
- святкування днів народження;
- святкування Дня міста.

• *Форми роботи з формування духовно-етичного відношення і відчуття причетності до культурної спадщини:*

- створення міні-музею в дитячому садку «Українська хата»;
- оформлення виставок народної творчості із залученням батьків, дітей;
- проведення українських народних календарних свят;
- складання родоводу;
- оформлення сімейного фотоальбому «Історія моєї сім'ї»;
- театралізовані, режисерські ігри дітей, сюжетно-рольові ігри, у вільний час;
- цільові прогулянки по парку.

• *Форми роботи з виховання естетичного сприйняття природи рідного краю і її охорона:*

- спільна діяльність дорослих і дітей по наданню допомоги представникам живої природи;
- цільові спостереження об'єктів природи;
- створення виховних ситуацій;
- організація і проведення екскурсій в природу (у ліс, в парк);
- залучення дитини в процес сприйняття дорослим краси

навколишньої природи;

- звернення до поетичних образів;
- робота дитини в «Городі на підвіконні»;
- цільові спостереження за станом об'єктів живої природи;
- спільна з дорослими праця в природі;
- практична взаємодія з об'єктами живої природи з метою надання їй посильної допомоги.

Таким чином, форми національно-патріотичного виховання патріотизму у дошкільників дуже різноманітні, створюються учасниками педагогічного процесу, у тому числі і дітьми, і є для кожної ситуації неповторними; організаційно забезпечують реалізацію цілей, змісту, принципів і методів формування патріотизму.

2.2. Впровадження методики національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах полікультурного суспільства.

Експериментальна робота виконувалася на базі закладів дошкільної освіти № 118, 47 Департаменту освіти Маріупольської міської ради в Донецькій області. В експерименті брали участь вихователі старших груп та 85 дітей старшого дошкільного віку та їхні батьки.

На першому етапі було проаналізовано ситуацію, яка склалася в сучасному суспільстві і виявили наступне: назріла соціальна необхідність виховання патріотизму через дефіцит моральності у окремих осіб і у взаємостосунках між людьми. Головну проблему в проявах духовної спустошеності вбачаємо в різкому падінні ролі і значенні патріотизму як однієї з цінностей нашого народу.

На другому етапі було проведено дослідно-експериментальну роботу, в ході якої відпрацьовували, коректували, доповнювали методику реалізації

комплексу заходів та занять на тему «Я і моя Батьківщина», здійснювали апробацію окремих їх елементів та розробляли методичне забезпечення. На третьому етапі узагальнювали теоретичні і практичні результати експериментальної роботи з національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Національно-патріотичне виховання – це тривалий процес, що впливає на емоційну, вольову, інтелектуальну, наочно-практичну і інші сфери дитини, яку умовно можна представити етапами спільної діяльності дітей і дорослих. Спільна діяльність дитини з дорослими і однолітками є основоположним способом організації педагогічного процесу. Роль кооперації в спільній діяльності полягає у тому, що дитина в колективному діалозі, колективній творчій роботі має нагоду розгорнуто, багатоваріантно представити різні думки, способи рішення задач.

У спільній діяльності вихователі сприяють розвитку співпраці дитини з однолітками і іншими дорослими, сприяють формуванню потреби дитини в діловому спілкуванні, розвивають уміння ставити мету діяльності; здійснювати взаємопідтримку, самоконтроль. У спільній життєдіяльності педагоги реалізують позиційний принцип, при якому спільна діяльність ґрунтується на виявленні і зштовхуванні різних думок. Виявлення різних думок між дітьми формує уміння розглядати власну думку ніби зі сторони, «очима іншого», що сприяє уточненню і збагаченню власної точки зору.

Вихователі заохочують старших дошкільників до пізнавальної суперечки, оскільки чим раніше дитина усвідомлює право не погоджуватися з думкою інших, затверджуючи свою точку зору, тим плідніше в ній розвиватиметься творча самостійна думка, особистісні риси, переконання. В ході спільної діяльності педагоги учать дітей взаєморозумінню, умінню погоджувати різні точки зору, не сперечатися, а доводити, пояснювати, прагнути зрозуміти один одного. Етапи спільної діяльності передбачають наступне: формування мотиву до дії; визначення мети; пошук значення змін, що відбуваються; поява нових уявлень в продуктивній діяльності; освоєння і

застосування нових уявлень в різних видах діяльності; вільна діяльність дітей; рефлексія і аналіз, самоаналіз продукту діяльності.

1. Формування мотивації до дії.

Передбачається вплив на емоційну сферу дитини, спонування її до спілкування, опора на її колишній досвід, використання методу проблемної ситуації.

Кожен ранок на «столику здивування» вихователі створюють наочне середовище для постановки двох цілей: відтворення знайомих знань з опорою на власний досвід дитини і створення проблемної ситуації для пошуку нових знань. Підійшовши до столика, діти знаходять під серветкою знайомі предмети і інші зображення. Наприклад, пізньою осінню знаходять на столику макет з деревами, покритими зеленим листям. Зустріч з добрим знайомим завжди є радісною несподіванкою, викликає у дитини здивування, емоційний відгук і бажання щось пригадати і розповісти. Момент здивування стимулює активність дитини. Вихователь за допомогою питань залучає дітей до діалогу, спонукає до складання коротких розповідей з особистого досвіду. Таким чином, педагог включає дітей в освітній процес і готує до подальших дій.

2. Постановка мети.

Спрямована на стимулювання мотивації пізнання через постановку проблемного завдання. Активність дитини викликається її емоційними переживаннями. Так, наприклад, вихователь перемикає увагу дітей на наступну ситуацію: поряд на столику діти знаходять під серветкою ті ж дерева, але без листя і вони стоять на снігу. Вихователь ставить питання: що відбулося з деревами? Чому вони оголилися? Діти виказують свої припущення. Потім ставиться проблемна задача: «чи добре голим деревам взимку і чи зможуть вони перенести суворі морози?». Таким чином, педагоги звертають дітей до власного або узагальненого досвіду (бути роздягненим на холоді небезпечно, можна простудитися і захворіти). У дітей виникають природні в даній ситуації відчуття співпереживання, бажання шукати

відповіді, думати.

Вимоги до проблемного завдання:

- воно повинно викликати інтерес, певні емоційні переживання і містити новизну, повинно бути представлено у вигляді проблемної, осмисленої ситуації з опорою на узагальнений або безпосередньо життєвий досвід дітей;

- повинно бути важким, мотивуючим дитину на пошук відповіді, але важкість повинна бути на межі можливого.

3. Пошук значення змін, що відбуваються.

Означає спонукання дитини до емоційно-пізнавальної діяльності. Припускає стимулювання пізнавальної активності, ініціативи через використання бесіди з елементами дискусії, вправ, прикладу дорослих і дітей, звернення до книги і інших культурних джерел, вибудовування гіпотези, проведення дослідів, експерименту.

Цей етап припускає опору на життєвий досвід дитини, розвиток емоцій, співпереживання, розвиток уяви (емоційне збудження сприяє роботі уяви), винахідливості, кмітливості, допитливості, самостійності (кожна дитина має право виказати свою думку, припущення), варіативного мислення, винахідливості, волі (дитина вчиться стримувати себе, щоб дати можливість і іншому позначити його точку зору), розвиток здатності встати на позицію іншого, реалізується потреба в самовираженні і самоствердженні.

На цьому етапі в ході колективного діалогу педагоги використовують різноманітні прийоми спілкування і партнерських відносин з дітьми:

- подача інформації з позиції «ми»;
- встановлення особистого контакту з кожною дитиною залежно від її індивідуальних особливостей;
- демонстрація симпатії до дитини з метою створення сприятливої атмосфери і комфортного психологічного клімату;
- прояв інтересу, вміння чути, слухати і ставити питання (Почути

дитину – це не стільки сприйняти інформацію, скільки «розчутити», відчутти її стан, вникнути в її переживання. Поставити питання – це ще раз уточнити: «Чи правильно я тебе зрозуміла?». Навчити дитину ставити питання і тоді можна дізнатись щось нове).

На цьому етапі є багато можливостей для розвитку здібностей спілкування дитини з однолітками і дорослими. В ході діалогічного спілкування визнається право дитини на ініціативні вислови і аргументування своїх припущень, а також право на помилку. Дитині забезпечена можливість орієнтуватися на партнера-однолітка, взаємодіяти з ним і вчитися у нього, а не тільки у дорослого. В процесі такого спілкування діти хвилюються, шукають способи рішення проблемної задачі, значення змін об'єкту, здобувають нові знання. Роль вихователя полягає в тому, щоб організувати активну діяльність у формі дискусії, колективного діалогу, використовуючи евристичний (пошуковий) метод. Діти самі думають, шукають відповіді, рішення, виказують свої думки, у них розвивається розуміння можливості різних варіантів рішення проблемної задачі.

Вихователь, підводячи дитину до відкриття нових уявлень, спочатку пропонує подумати, робить паузу, а потім ставить навідні питання. Він виступає для дітей в ролі партнера, що виявляє живу цікавість до пізнаваного об'єкту. У своїй промові він використовує вирази: «подумаємо разом», «подивіться на наші предмети, знайдіть, ніж вони схожість і відмінності» (наприклад, дерево осіннє і зимове), «у мене є таке припущення про причини зміни дерев...», «думаю так, як ти», «я з тобою згодна» або «я думаю інакше, мене хвилює така думка...» тощо.

Вихователь готових відповідей не дає, а спонукає самостійно знаходити відповідні рішення, припущення (проєкти). Він дає можливість кожному висловитися, не оцінює відповіді, а коментує різні варіанти їх відповідей, помічаючи: «Яка у Сашка цікава думка», «Послухайте, що сказав Ваня», «Спасибі, Валя». Якщо дитина помилилася, вихователь говорить: «Світлано, ти зараз прийняла таке рішення, а зараз послухай, як думають

інші діти»; або «Хто думає інакше?»; «Поясни, чому ти так думаєш?». Якщо якась дитина не включається в міркування, вихователь говорить: «Адже ти знаєш відповідь. Скажи мені на вушко, як ти думаєш»; «Подумайте разом з Миколою» тощо.

Педагог забезпечує дитині можливість самому знайти шлях до отримання нових знань через самоствердження («мою думку поважають».) Він спонукає дітей до аналізу і самоаналізу («Я приймаю відповіді іншого або думаю інакше, доводжу свою точку зору»). У дітей знімається страх перед помилкою, вони вчаться сприймати невдачу, неправильна відповідь не як засмучення, а як сигнал до пошуку іншої відповіді.

Вихователь не нав'язує дітям правильні відповіді, а після закінчення колективного діалогу пропонує звернутися до книги або пізнавальної розповіді, цільових спостережень в природі, творів живопису, до експерименту, досвіду, щоб уточнити своє рішення або шукати іншу відповідь. Він щодня підводить дітей до простого розуміння елементарних закономірностей навколишнього світу: спонукає робити висновки і узагальнення, встановлювати зв'язки.

4. Освоєння нових уявлень в продуктивній діяльності.

Діяльність педагога на даному етапі направлена на формування чуйності, співчуття, соціальної активності, самостійності (дітям дається право вибору теми, матеріалу, партнера), здатності до співпереживання на діяльнісному рівні, до самоствердження (Я сам допоміг, йому стало добре і мені теж), творчого самовираження в малюнку, ліпленні, аплікації. На цьому етапі дитина набуває моральний досвід турботи про інших, розвиваються моральні почуття.

Ділове спілкування дитини з однолітками сприяє розвитку у неї комунікативності, ініціативності, винахідливості, почуття власної гідності. Вихователь, скеровуючи дітей від колективного обговорення проблемної задачі до творчої продуктивної діяльності, створює ситуацію для співпереживання радощі або співчуття пізнаваням предметам, використовує

метод прогнозування: «Якщо зима буде малосніжна і дуже холодна, які труднощі відчують дерева?». Педагог спонукає дитину встати на місце іншого, наприклад, рослини, відчуті її стан, таким чином ініціює у дітей виникнення випереджаючої емоційної регуляції їх дій, що ґрунтується на емоційному передбаченні можливих утруднень об'єкту в нових умовах. Таке передбачення ґрунтується на функціональній системі емоційних і когнітивних процесів та єдності афекту і інтелекту, яку Л. Виготський вважав характерною для людських почуттів. Афектні пізнавальні процеси вступають у взаємозв'язок і утворюють єдину функціональну систему, що дозволяє дитині не тільки передбачати, але й передчувати віддалені наслідки своїх вчинків, дій, таким чином здійснювати адекватну регуляцію цілеспрямованої емоційно забарвленої діяльності.

Вихователь спонукає дітей до практичної чуттєвої діяльності. Він пропонує їм перетілитися в ігровий персонаж і в творчій продуктивній діяльності, в рамках узятій на себе ролі, прожити своє відношення до об'єкту. («Уявимо, що ми лісники або садівники, друзі рослин, а вони потребують допомоги. Подумаємо, як можемо ми, граючи, малюючи, займаючись аплікацією, ліпленням їм допомогти»). Такий підхід підсилює емоційно-чуттєве відношення дитини до об'єкту і реалізує її потребу в грі. Програвання різних ролей розвиває творчу уяву.

Заняття творчою продуктивною діяльністю проводяться по підгрупах. Вихователь, реалізуючи принцип вибору, пропонує завдання, різні по складності, або різний матеріал до однієї теми. Діти за бажанням беруть тему, домовляються, хто з ким працюватиме. У цій діяльності також реалізується функція педагогічного впливу на «піднесення» дитини, особливо такої, яка слабо володіє практичними діями. Педагоги використовують такі прийоми, як:

- прохання про допомогу («Допоможи мені, будь ласка», «Я була б рада, якби могла виконати роботу, як ти»);
- надання допомоги («Дозволь тобі допомогти...», «Мені б так хотілося

тобі допомогти», «Я була б щаслива тобі допомогти...» тощо).

Педагоги створюють позитивну репутацію дитині, підвищують її самооцінку.

5. Застосування нових уявлень в інших видах дитячої діяльності (музичній, фізичній, конструктивній, ігровій, мовленнєвій тощо).

Припускає уточнення одержаних уявлень про об'єкти і вправлення в емоційно-чуттєвому відношенні до них. Нові знання в кожній частині інтегрованого заняття розглядаються під різним кутом, в різних аспектах і тому розширяються і заглиблюються. Наприклад, в музичній частині інтегрованого заняття діти слухають музику лісу, одночасно розглядаючи живопис з розділу «Пори року», виконують танцювальні рухи, імітуючи рухи осіннього лісу; у математичній частині заняття вправляються в кількості і рахунку. Використовуються такі методи, як заохочення, проблемні та виховні ситуації, приклад, прохання, порада тощо.

При організації педагогічного процесу використовуються різноманітні форми: об'єднання по підгрупах, робота в парах, виходи за межі групи і ділянки дитячого садка тощо.

6. Етап вільної діяльності дітей.

Припускає створення конкретного наочного евристичного середовища для прояву емоційно-дієвого відношення дитини до пізнаваних об'єктів в самостійній ігровій, продуктивній, творчій діяльності. На денній прогулянці, в другій половині дня вихователі створюють насичене розвивальне наочне середовище відповідно до теми.

Діти самостійно, за власним бажанням реалізують здобуті знання в творчій продуктивній, ігровій, дослідній, трудовій діяльності. Вихователь спостерігає за активністю кожної дитини, сам при цьому займається корисною працею. У цих умовах дитина перебуває в зоні найближчого розвитку, оскільки уявлення, засвоєні в спільній діяльності з дорослими, вона продовжує освоювати самостійно. З цього і починається процес її саморозвитку.

7. Рефлексія, аналіз і самоаналіз продукту діяльності.

Рефлексія означає роздуми дитини про себе, свої вчинки, почуття: що за минулий день в дитячому садку вона цікавого дізналася, доброго зробила і як вона себе при цьому відчуває; формування почуття причетності до пізнаваних об'єктів. При цьому вона переживає ситуацію успіху, яка стає стимулом подальшого її просування по шляху особистісного розвитку.

В ході аналізу і самоаналізу дитина отримує радість, задоволення від добре зробленої справи; реалізує свою потребу в самоствердженні, визнанні і повазі її дорослими і однолітками, а це, у свою чергу, підвищує рівень самооцінки і сприяє формуванню почуття власної гідності, образу «Я» («Я можу», «Я умію!», «Я хороший!», «Я потрібен!»). Результатом аналітичної діяльності дітей і дорослих є евристична ситуація – це виражена радість відкриття, задоволення (Я знайшов!) або ситуація подальшого пошуку, що спонукає дитину ставити питання, шукати відповідь (Я не знав, запитаю у батьків...).

В процесі аналізу і самоаналізу продукту спільної діяльності дорослих і дітей педагог одержує інформацію про рівень розвитку дитини, що дає йому можливість прогнозувати і планувати подальшу освітню роботу з нею. Дитина усвідомлює свої можливості, саму себе. Розвиток рефлексії – це шлях побудови духовно-етичного життя дитини на новій свідомій основі з пошуками відповідей на питання: «Хто я такий, навіщо я роблю це?». За допомогою самоаналізу і оцінки дорослого виробляється творча рефлексія «Я», етичне відношення до власних вчинків, справ. Педагоги формують адекватну самооцінку, допомагаючи дитині набутти упевненість в собі і забезпечити популярність в групі.

Форма організації аналізу і самоаналізу – це бесіда. Вона проводиться в різних варіантах:

- щоденно після закінчення колективного діалогу з питань: Що ми дізналися про об'єкт? Чи можемо за нього порадіти? Які у нього є (або будуть) труднощі? Чи можемо йому допомогти?;

- підсумкова бесіда після закінчення блоку з питань: Чи добре об'єкти підготувалися до нової пори року (нових умов життя)? Які у них з'явилися труднощі? Хто їм надав допомогу? Як ми (я) про них потурбувалися?;

- бесіда в другій половині дня у «столика здивування» (щодня). Діти разом з вихователем і іншими дорослими обговорюють, як вони провели день: «Що цікавого дізналися?», «Що доброго, корисного зробили?» «На які питання, загадки не відповіли?». Вибирають головний символ дня і вивішують його на батьківський стенд: «Сонечко» - комусь допомогли, зробили добру справу; «Веселку» - взнали цікаве; «?» - є проблема, просимо допомогти. Ці символи є опорою для діалогу дитини з батьками і іншими членами сім'ї. Вказані етапи реалізуються в процесі проведення інтегрованого ігрового заняття «Подорож до старовинного міста», в ході якого відбувається взаємопроникнення цілей, завдань, засобів виховання в різних видах діяльності дітей: пізнавальної, трудової, в спілкуванні.

В ході ігрового заняття діти і дорослі перевтілюються в різні ігрові образи: у мандрівників, господарів подвір'я, працівників лісу, парку, зоопарку, музею, школи, бібліотеки тощо. У грі-занятті освітній процес емоційно забарвлений, оскільки діти, вирішуючи проблемні завдання, знаходяться в світі творчої уяви, фантазії, «крокують» по сходах пізнання від здивування до дослідження і знов до здивування і радості від власних відкриттів. Рішення проблемних задач, відкриття нових знань поєднані з освоєнням геометричних форм, розвитком художнього смаку, зв'язного мовлення тощо. Процес розвитку і освіти тісно переплітається з емоційно-чуттєвим сприйняттям дитини, з формуванням її етичного відношення до пізнаваних об'єктів.

Педагоги будують пізнавальний процес від загального до окремого. Дитина не склеює свій світ з окремих елементів, а поступово виділяє все нові знання про нього, знаходячи «дивовижне поряд»: знайоме - в незнайомому, незнайоме - в знайомому. В ході педагогічного процесу діти багато чому вчаться: прийомам розумової діяльності: порівнянню, аналізу, класифікації,

узагальненню, встановленню простих закономірностей, проведенню дослідної діяльності; вчаться висловлювати свої думки і аргументувати їх, розуміти значення змін, що відбуваються в житті, людині, рослин, тваринних і брати активну участь в сприйнятті пізнаваних об'єктів. Процес навчання є не навмисною дією, а виступає як спосіб мимовільного навчання. Наприклад, дитина опановує мовлення не в процесі навчання, а в процесі спілкування; формування патріотизму (духовних якостей особистості дитини, етичного відношення до навколишнього світу і усвідомлення себе частиною навколишнього світу) здійснюється не прямо в ході пізнання, а у тому випадку, коли дитина стикається з якоюсь проблемою, яка викликає у неї емоційний відгук і спонукає задуматися, щоб прийняти рішення.

Щодня педагоги залучають дітей до «душевної праці», створюють ситуації, вибудовують гіпотези, що спонукають дитину до співпереживання і сприйняття пізнаваному об'єкту в практиці, організують рефлексію, аналіз продукту діяльності дітей, під час яких визнаються досягнення кожної дитини. Душевна праця, що забезпечує емоційно-чуттєве відношення і осмислення відносин дітей до пізнаваних об'єктів, неминуче приводить дитину до висновку про необхідність турботи не тільки про себе, але і про інших. Праця душі, етичні зусилля над собою сприяють формуванню відносин дошкільника з оточуючими, що виводять на новий для нього рівень стосунків з людьми і ставлення до себе самого. Цей новий рівень підтримується добрим відношенням педагогів і стимулює діяльність дитини в цьому напрямі. Діти, що не одержують такого стимулу, звикають жити тільки для себе, не знаючи про можливість і необхідність турботи про інших.

Весь освітній процес побудований на спілкуванні, на взаємодії дорослих і дітей в ході спільної життєдіяльності. Акцент зроблений на духовно-особистісний бік спілкування, стрижнем якого є співпереживання. Мета педагогічного спілкування – включення дитини в діяльність, що сприяє формуванню духовних якостей і спонукає дитину до самоствердження, самовдосконалення у власній активності. Для ефективнішого спілкування

педагоги реалізують його загальні вимоги:

- уміти поставити себе на місце дитини;
- прийняти дитину як повноправного партнера;
- виявляти особисту зацікавленість в спілкуванні;
- формувати у дитини усвідомлення власної значущості для оточуючих.

Педагоги використовують як безпосереднє, так і опосередковане спілкування, проте домінантою виступає опосередкований тип спілкування. При цьому вихователь направляє свої дії не на дітей, а на об'єкти, які вони досліджують, на відношення до цих об'єктів, на результати діяльності дітей і самовідчуття дитини.

Організована нами дослідно-експериментальна робота передбачала роботу за наступними напрямками: організація діяльності дітей, що передбачає пізнання навколишнього світу, близького і зрозумілого дитині; організація взаємодії з батьками.

Робота з дітьми здійснювалася педагогами ЗДО і включала наступні аспекти: формування уявлень дитини про рідний дім (сім'я, дитячий садок, місто, сіло), про культурну спадщину, про природу малої Батьківщини, про своє місце в навколишньому світі; формування почуття співпереживання, допитливості і інших якостей особистості, властивих людині. Діти в спільній діяльності з педагогами, батьками і іншими членами сім'ї на кожному віковому етапі накопичували нові уявлення про сім'ю, дитячий садок, місто, про своє місце в них, виявляли дбайливе відношення до сім'ї, емоційну близькість з однолітками, працівниками дитячого садка.

Педагоги привчали дітей розуміти душевний стан близьких і рідних, радіти за них (вітання з днем народження, зі святом), співчувати горю і бути дбайливим (під час хвороби рідних); створювали умови для формування емоційної близькості з членами сім'ї в їх спільній трудовій, передсвятковій і святковій діяльності в дитячому садку, а також в сім'ї. Це допомагало дитині

усвідомити себе частиною свого дому, розвивало у неї почуття обов'язку і бажання піклуватися про близьких, рідних.

Діти в бесідах, спільних іграх, праці з педагогами і батьками робили для себе відкриття про споріднені відносини: «Від любих тата і мами народився я» (Славко Б.); «Я мамі і татові - син, бабусі, дідусю - онук, брату, сестрі - брат, тітці, дядьку - племінник» (Андрій П.); «Всі члени моєї сім'ї рідні: у нас є одне прізвище сім'ї - Серови». Вони розказували про те, що в сім'ї всі дружать, радіють один за одного, допомагають один одному, разом живуть, харчуються, грають, подорожують і працюють; у сім'ї у кожного є свої обов'язки. «Я допомагаю мамі зробити будинок чистим і красивим» (Марина І.), «Я допомагаю дідусю і татові піклуватися про бабусю, сестричку і маму» (Мишко Ч.), «У мене є тітка, дядько, двоюрідні сестра і брат, вони теж люблять мене, дарують подарунки, а я їх вітаю з днем народження, ходимо один до одного в гості. Це моя велика сім'я.» (Петро О.).

Педагоги і батьки знайомили дітей з традиціями сім'ї, родоводом; архівом сім'ї (сімейні реліквії). Діти малювали разом з батьками генеалогічне древо, знаходили своє місце в ньому, хто на кого схожий. Сашко І.: «Мій дідусь був художником, я теж люблю малювати і вчитимуся малювати, як дідусь». Педагоги спонукали дітей і батьків вести пошукову діяльність по формуванню сімейного архіву у формі скриньки «Бабусі». Починали цю роботу самі вихователі, про неї розказували дітям і батькам, а потім цією пошуковою діяльністю захопилися і сім'ї старших дошкільників. З пошукової діяльності, «Подорож в минуле сім'ї», і почалося відродження генетичної пам'яті не тільки дитини, а і її батьків, не випадково у цих малюків сформувалося шанобливе ставлення до літніх людей.

Педагоги акцентували увагу дітей і їх батьків на проведенні сімейних традицій, а саме: святкувати дні народження членів сім'ї, свята (Новий рік, Різдво, Масляна, Пасха), дарувати подарунки; разом відпочивати, ходити в гості, приймати гостей, дивитися разом кіно, читати книгу, подорожувати.

Вихователі створювали умови для емоційного благополуччя дитини в

дитячому садку. Тому в ході нашої дослідницької роботи в експериментальних групах сформували наступні традиції: святкування днів народження дітей, вихователів і інших працівників; зустріч гостей (батьків, працівників дитячого садка), відвідування дітей іншої групи, «Української хати»; виготовлення і дарування подарунків; спільна підготовка і проведення народних свят; розповідь вихователями перед сном казок, прослуховування творів музичного мистецтва (класичного і фольклорного), спів колискових пісень, проведення підсумків прожитого дня в дитячому садку тощо.

Одночасно старші дошкільники знайомилися з іншим їх домом – це місто, у якому вони живуть. Всі діти з великим бажанням робили для себе відкриття про м. Маріуполь, яке для них поступово ставало зрозумілим і улюбленим. Єгор Н.: «Я - маріуполець. Так називають всіх, хто живе в Маріуполі. Маріуполь – наше місто, де ми живемо, веселимося, ходимо в дитячий садок». «Я живу в місті, де живе багато добрих людей. Вони піклуються про дітей» (Юля В.). «У мене є сусіди, я з ними дружу» (Костянтин Р.). «Я і інші люди живемо в одному місті, і нас називають - городяни, тому що живемо в місті. Я, мої друзі і дорослі жителі міста маємо піклуватися про нього» (Вадим Н.).

Педагоги знайомили дітей зі скринею бабусі, з різними елементами прикрас і їх функціональним призначенням, народними костюмами. У ній діти і батьки стали зберігати сімейні реліквії, предмети пам'яті про близьких, рідних, які цікаві і зрозумілі дітям. Діти отримували уявлення про інтер'єр української хати - дерев'яний стіл і дерев'яні лави з різьбленими ніжками, піч, скриня, побутове начиння, домоткані килимки, рушники, ікони тощо. Дослідження показало, що знайомство зі всіма цими предметами допомагало дітям усвідомити, що їх предки були талановитими людьми, робили потрібні, корисні речі і всіляко старалися їх прикрасити для того, «щоб вони служили людині і радували її», як говорили самі діти.

Для формування уявлень про природу рідного краю і дбайливого відношення до неї педагоги використовували різноманітні методи і прийоми.

Ефективним прийомом розвитку формування дбайливого відношення до навколишнього світу природи було звернення до поетичних образів. Жива природа сприймалася яскравіше, повніше, коли вихователі спонукали дитину побачити її красу. Сприйняття краси природи викликало у старших дошкільників радість, але досить часто виявом були їх активні дії «власника». Малюк хотів заволодіти тим, що йому сподобалося: зламати гілочку, покриту інієм, зірвати квітку, що притягує своєю красою тощо. Виникло нове завдання – допомогти дитині забути про відчуття споживача, а для цього у неї формували елементарні уявлення про рослини, тваринні як про живі організми, які відчувають біль, розмножуються і пристосовуються до життєвих умов, що змінюються, як і людина.

У реалізації цього напрямку виявилися дуже ефективними такі засоби, як: робота дитини в «Городі на підвіконні», догляд за декоративними птахами, рибками, хом'яками, іншими тваринами живого куточка. В процесі спілкування з мешканцями живої природи дитина одержувала безпосередні уявлення про умови, необхідні для зміни життєдіяльності рослин і тварин і можливість піклуватися про них, залежно від пори року. Діти за допомогою дорослих відкривали прості закономірності про те, що в кожній порі року у людини, як і у тварин і рослин, змінюється зовнішній вигляд, поведінка, харчування, житло, тому що вони пристосовуються до нових умов життя: восени - до холоду, навесні - до тепла тощо.

Гуманне відношення до рослин і тварин поступово виховували через усвідомлення дитиною своєї спільності з представниками живої природи, того, що людина теж частинка великого світу природи. Наприклад, діти одержували уявлення про спільність, схожість поведінки людини і тварин під час підготовки до нових умов.

Для постійного спілкування дітей з рослинами і тваринами вихователі разом з батьками в групі організували куточок природи, жителями якого є кімнатні рослини, акваріумні рибки і миролюбні тварини. Доглядаючи, протягом року за мешканцями куточка, діти заготовлювали їм корм, збирали

насіння дикорослих трав, вирощували вітамінний корм взимку і весною. Вони поступово прив'язувалися до тварин

Провідними завданнями роботи з батьками, з проблеми національно-патріотичного виховання, були наступні:

- мотивація батьків, пошук можливостей підтримати зацікавлених, зацікавити байдужих;
- використовувати сучасні форми роботи з батьками;
- формувати соціально-активну частину батьків і спиратися на неї.

Батькам не вистачало психолого-педагогічних знань щодо організації спілкування з дитиною з проблеми патріотичного виховання, спільної життєдіяльності, духовної праці тощо; знань про українські народні традиції і звичаї. Тому на всіх етапах дослідно-експериментальної роботи з батьками була організована робота з ознайомлення з традиціями, звичаями українського народу, народним костюмом, особливостями національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи.

Перевіряючи окремі елементи сконструйованого педагогічного процесу щодо національно-патріотичного виховання старших дошкільників в експериментальній діяльності, ми одержали позитивні зміни, які свідчать про правомірність існування пропонованої нами методики.

Результати визначалися відповідно до розроблених нами критеріїв і показників на основі використання певних методик.

Першим завданням, була діагностика рівнів національно-патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку через виявлення рівня сформованості якостей особистості дитини, таких як співпереживання, допитливість; нас цікавив рівень їх уявлень про рідний дім, культурну спадщину, природу малої Батьківщини. З цією метою, була використана

методика, що включає:

- бесіду (матеріали розмов з дітьми);
- ситуації вільного вибору;
- спостереження за вільною самостійною діяльністю дітей;
- анкети (для вихователів і батьків);
- опитування (батьків, педагогів).

Для визначення рівня співпереживання у дітей старшого дошкільного віку, були використані виховні ситуації в спільній діяльності дітей і дорослих, спостереження педагогів за діями і вчинками дитини по відношенню до інших в її вільній самостійній діяльності, опитування батьків.

Результати вияву дітьми ЕГ співпереживання оточуючим на констатувальному етапі показали наступне: за ініціативою педагога помічали стан оточуючих, але не реагували на нього (низький рівень) - 13,5% дітей, за ініціативою дорослого помічали стан оточуючих і реагували на нього (середній рівень) - 54%, самі бачили стан оточуючих і адекватно реагували на нього (високий рівень) - 32,5%. Результати контрольного зрізу показали якісні зміни у вияві співпереживання дітей: не реагували на стан оточуючих (низький рівень) - 0,8% дітей, за ініціативою дорослого помічали стан оточуючих і адекватно реагували на нього (середній рівень) - 31,1%, самі бачили стан інших, передбачали їх утруднення і адекватно реагували на них в діяльності (високий рівень) - 68,1%.

Дані результати обумовлені тим, що в роботі з дітьми педагоги виходили з принципів, засобів, методів, що дозволяють дитині бути активною, вільною в її особистих проявах, займатися самостійно і разом з дорослими однолітками емоційно-забарвленою діяльністю, аналізувати продукт цієї діяльності, одержуючи при цьому задоволення. Це дало можливість дитині самостверджуватися в її здібностях, значущості для інших і одержати етичний досвід в добрих справах і вчинках.

Для виявлення у дітей рівня сформованості уявлень про рідний дім,

культурну спадщину, природу малої Батьківщини були використані методи бесіди і спостереження. Бесіда відбувалась в ігровій формі з використанням різних персонажів, відповідних темі розмови, наприклад: розмову про свята вела «бабуся», господиня світлиці; про жителів лісу – улюблений персонаж дітей «лісовичок», про жителів подвір'я - «Господар» і «Господиня» тощо. Спостереження педагога організовували під час прогулянки і в другій половині дня в ході вільної самостійної ігрової і іншої діяльності дітей, в якій кожна дитина самостійно «проживала» нові або раніше одержані уявлення.

У старших дошкільників ЕГ відбулися зміни сформованості уявлень про навколишній світ, на констатувальному етапі володіли зовнішніми формальними уявленнями, називали, перераховували предмети, події (низький рівень) - 17,8% дітей, на контрольному етапі - 0,8%. Мали уявлення і з їх допомогою виявляли своє відношення до об'єктів навколишньої дійсності (середній рівень) на констатувальному етапі - 60,3%, на контрольному етапі - 38,5%. Багато знали і свої пізнання застосовували в грі, продуктивній діяльності, при аргументуванні власної думки (високий рівень) на констатувальному етапі - 21,9%, на контрольному - 60,7% дітей.

Педагоги змогли одержати такі результати, ймовірно, завдяки тому, що формування уявлень у дітей здійснювалося не через запам'ятовування, а шляхом глибокого осмисленого сприйняття в природній емоційно-забарвленій життєдіяльності дитини. Таким чином, створювалися умови для емоційного усвідомлення дитиною спостережуваних змін об'єктів природи, людини, тварин, рослин у зв'язку з їх пристосуванням до нових життєвих умов, розуміння чергування календарних народних свят, їх специфіки, особливостей залежно від сезону року.

На розвиток міцних уявлень вплинула мотиваційна готовність дитини до пізнання. У методиці визначені різноманітні методи, які педагоги використовували для стимулювання інтересу до відкриття «дивовижного» поряд, а саме: разом з вихователем дізнатися нове про об'єкт пізнання; самому дізнатися, подумати, а потім звернутися для уточнення до різних

джерел (вихователів, батьків, книги, фільму).

Одержані результати прояву допитливості були підтвержені спостереженнями за дітьми в другій половині дня в їх вільній самостійній діяльності. У ЕГ групі було створене наочне середовище відповідно до пізнаваних об'єктів: наприклад, внесені ілюстрації, книги, папір, фломастери, фарби, олівці, глина тощо. В ході бесіди з батьками, вихователі з'ясовували наступне: чи ставила дитина питання про об'єкт пізнання? До кого вона зверталася? Чи просила почитати або розповісти про нього?

Результати прояву рівня допитливості дітьми ЕГ на констатувальному етапі були наступні: за ініціативою вихователя шукали відповіді на поставлені питання (середній рівень) - 51,8% дітей; самі виявляли цікавість до пізнання, поводитися з проханням почитати книгу, ставили питання (високий рівень) - 23%; не проявили допитливості (низький рівень) - 52,2%. Результати контрольного етапу показують якісну зміну рівня прояву допитливості у дітей. Не проявили допитливість (низький рівень) - 2,2% дітей; за ініціативою дорослого з бажанням досліджували об'єкт, шукали відповіді на поставлені питання (середній рівень) - 38,1%, самостійно виявляли цікавість до пізнання оточуючих, ставили питання, зверталися до різних культурних джерел (високий рівень) - 59,7%.

Аналіз результатів виховання у дітей інтересу, дбайливого відношення до природи рідного краю, відчуття причетності і прихильності до неї показав, що у дітей сформувалися наступні якості:

- дбайливе відношення до представників живої природи;
- здатність помічати їх стан і адекватно реагувати;
- усвідомлення схожості і відмінності з ними;
- потреба виявляти свої емоції, ставлення до природи рідного краю в музично-поетичних образах, в творчій продуктивній ігровій діяльності (піснях, віршах, малюнках, розповіді, грі тощо).

У контрольних групах суттєвих якісних змін у рівнях національно-

патріотичної вихованості не відбулося, на час констатувального експерименту рівні розподілились таким чином: високий – 25,5% (11 дітей), середній – 39,5 % (17 дітей), низький – 35 % (15 дітей), а під час контрольного зрізу: високий – 25,6 % (11 дітей), середній – 37,2% (16 дітей), низький – 37,2% (16 дітей).

Другим завданням аналізу результатів дослідження була діагностика професійних змін педагогів, що беруть участь в експериментальній діяльності по національно-патріотичному вихованню дітей старшого дошкільного віку.

Перший змістовний блок склали питання на виявлення значення, яке вкладають педагоги в поняття «патріотизм» старших дошкільників. Аналіз відповідей на це питання на початку експериментального періоду показав, що частині педагогів важко було відповісти, «що таке патріотизм». Після закінчення експериментальної роботи відповіді респондентів дещо змінилися у позитивний бік, ймовірно, це пояснюється тим, що протягом дослідницької діяльності педагоги цілеспрямовано вивчали дану проблему: аналізували психолого-педагогічну літературу, наявний досвід роботи по педагогічному вихованню; здійснювали апробацію розробленої нами методики національно-патріотичного виховання; постійно вели моніторинг за динамікою вихованості патріотизму дітей дошкільного віку; узагальнювали теоретичні і практичні результати дослідження.

У наступному завданні треба було відповісти на питання анкети, направленої на виявлення у педагогів пріоритетних завдань національно-патріотичного виховання дошкільників. Респондентам було запропоновано проранжувати п'ять завдань, аналіз відповідей показав, що найпріоритетнішим напрямом (55%) виявилось формування уявлення про природу рідного краю і відчуття причетності до природи рідного краю, другим по важливості (35%) - формування уявлень про рідний дім; третім (6%) - формування уявлення про культурну спадщину малої Батьківщини і відчуття причетності до неї; четвертим (4%) - формування духовно-етичних

якостей особистості: співпереживання, допитливості тощо.

Аналіз даної анкети дозволяє зробити висновок про те, що педагоги на початку експерименту недооцінювали значення народної культури як засобу національно-патріотичного виховання дошкільників. Цей факт можна аргументувати тими суперечностями, які довгий час існували в нашому суспільстві і зараз мають місце: між розумінням того, що виховання патріотизму успішно проходить в процесі залучення дітей до культурної спадщини і втратою власної культури (своїх національних традицій, пісень, танців, ігор).

Підвищення інтересу педагогів до використання культурної спадщини як важливого засобу для виховання патріотизму можна пояснити, в першу чергу, результатами їх педагогічної діяльності, які давали їм сили і упевненість у важливості розвитку цього виховного напрямку і імпульс для творчого саморозвитку. Аналіз виховної роботи показав, що у дітей сформувалися первинні культурно-історичні уявлення про життя і побут народу, національні свята, про особливості характеру предків, про ремесла, про народну творчість, народні ігри, які діти з бажанням використовують в побутовому житті і в сюжетній грі. Залучення дітей до культурної спадщини виявилось значущим чинником для формування емоційної близькості дитини з навколишніми дорослими.

Унаочнення результатів математичної обробки даних про рівні національно-патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку в ЕГ до і після експерименту та КГ пропонуємо у вигляді стовпчастих діаграм (див. Рис. 2.1 та 2.2).

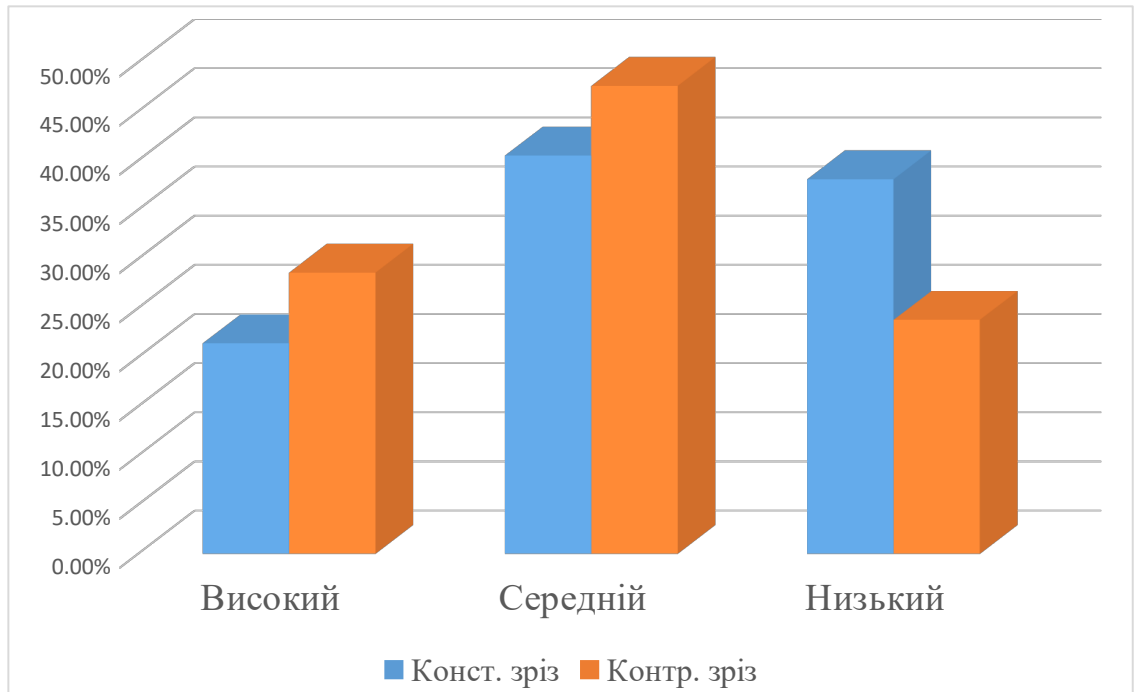

Рис. 2.1 Динаміка рівнів національно-патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку у ЕГ (%).

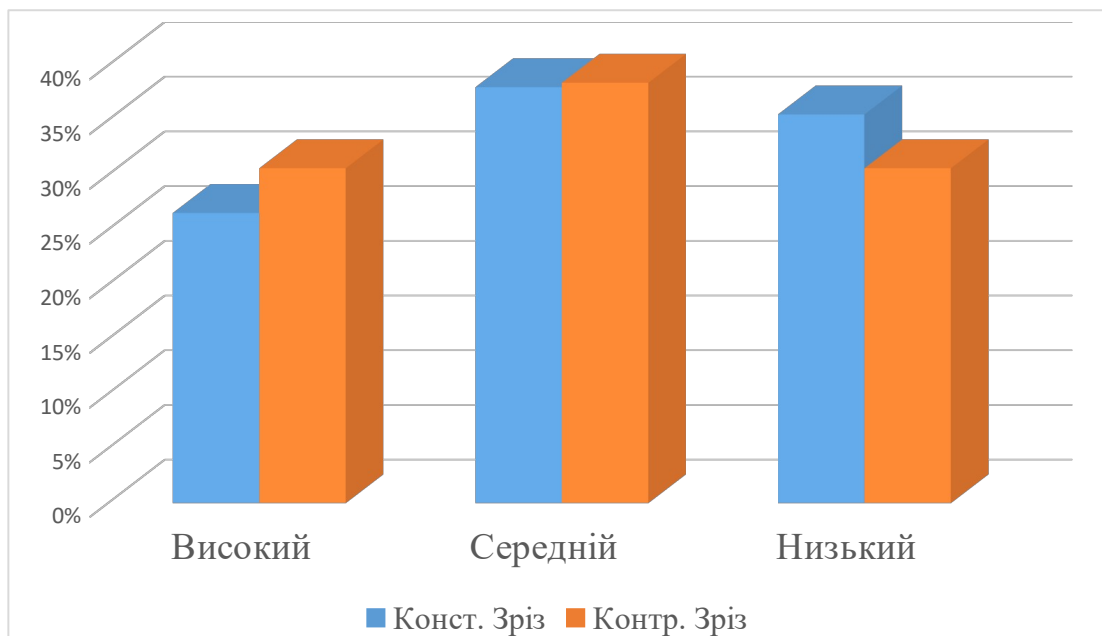

Рис. 2.2 Динаміка рівнів національно-патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку у КГ (%).

Отже, результати прояву у дітей інтересу до культурної спадщини і відчуття причетності до національної культури виразилися в наступному:

- діти мають уявлення про народно-прикладне мистецтво і промислову діяльність свого краю, самі із задоволенням творять «живу» культуру

(малюють, конструюють, ліплять тощо);

- співають народні пісні, водять хороводи, грають в народні ігри; у мовленні активно використовують твори усної народної творчості (прислів'я, приказки, прикмети), знають і із задоволенням розказують і розігрують українські народні казки і казки інших народів;

- з цікавістю розказують про народні календарні свята, їх особливості;
- мають уявлення про народні костюми, ігри, пісні, традиції українські і інших народів, які населяють наш регіон;

- діти проявляють винахідливість, кмітливість при рішенні різного роду завдань, проблем;

- діти неконфліктні, легко виходять зі складних ситуацій;
- сформована у дітей допитливість виражається в питаннях, що ставляться, в бажанні експериментувати;

- дітей відрізняє відчуття власної гідності, яка виражається в умінні відстояти свою точку зору, в розумінні своїх можливостей, свого місця в навколишньому світі, у відчутті відповідальності перед собою і іншими;

- у дітей розвиваються емпатійні якості (чуйність, увага, турбота про оточуючих).

Висновки до розділу 2.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити наступні педагогічні умови національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку у полікультурному суспільстві: створення відповідного розвивального середовища в закладі дошкільної освіти і в сім'ї; урахування принципів пріоритетності регіональної культурної спадщини, розширення зв'язків з навколишнім соціумом, з опорою на емоційно-чуттєву сферу дитини; поетапність процесу спільної діяльності дорослих і дітей, що забезпечує цілісний вплив на дитину.

Заклад дошкільної освіти стає джерелом розвитку інтересу і залучення до історії сім'ї, народної культури, традицій, звичаїв, природи рідного краю не тільки дітей, але і їх батьків. Завдяки спільній діяльності вихователів, батьків і дітей, бесід вихователів з дітьми і їх батьками, у формується інтерес до життя дитини, посилюється емоційна близькість з нею, позитивно змінилися внутрішньосімейні відносини.

Результатами дослідно-експериментальної роботи можна також вважати: наявність в ЕГ сприятливого мікроклімату; зміну самих педагогів, їх загального і професійного рівня; встановлення чіткої системи взаємодії педагогів з іншими працівниками дитячого садка і сім'ями вихованців.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило висунуту гіпотезу і дозволило зробити наступні висновки.

1. В даний час проблема національно-патріотичного виховання є актуальною, проте не створена цілісна наукова концепція виховання патріотизму дітей дошкільного віку. На наш погляд, сучасне трактування патріотизму повинно виходити з його традиційного розуміння як духовно-етичного відношення до навколишнього світу: природи, людського суспільства, його культурних цінностей.

Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку характеризуємо як потребу дитини активно взаємодіяти з близьким і зрозумілим їй навколишнім світом, прояв допитливості, співпереживання йому. Виховання патріотизму розуміємо як м'яко керований педагогічний процес по передачі-сприйняттю духовно-культурних цінностей. Виховання патріотизму дітей старшого дошкільного віку вбачаємо в тому, щоб «завести» у дитини «внутрішній механізм», сформувати чуйність, образно мислячу уяву, винахідливість, застосовуючи при цьому необхідні засоби впливу на емоційно-чуттєву сферу.

2. Особливості виховання патріотизму витікають з психологічних і фізіологічних особливостей віку старших дошкільників, залежності їх розвитку від дії зовнішнього середовища, спілкування з людьми, наочним світом, активності і емпатійних переживань дитини, виконуючих роль у формуванні ставлення до навколишнього світу і уявлень про нього, пізнання навколишнього світу від близького до далекого.

Виходячи з цього, особливості національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку нами визначені як формування інтересу до історії своєї сім'ї, історії міста (сіла), до народної культури, природи рідного краю і відчуття причетності до них; спільна емоційно-чуттєва діяльність дітей і дорослих; тісна взаємодія вихователів з батьками, створення

евристичного середовища в дитячому садку і в сім'ї.

3. Виходячи з пропонованого трактування національно-патріотичного виховання дошкільників, нами запропонована методика, що включала наступні компоненти: мета, завдання, принципи, зміст, методи, форми, етапи спільної діяльності дітей і дорослих і педагогічні умови.

Метою національно-патріотичного виховання дошкільників є: формування у них потреби брати участь у всіх справах на благо людей, представників живої природи, усвідомлення себе частиною навколишнього світу і розвиток таких якостей, як співчуття, почуття власної гідності.

Мета конкретизована наступними завданнями: формування духовно-етичного відношення і відчуття причетності до рідного краю (сім'ї, дитячого садка, міста, села); формування духовно-етичного відношення і відчуття причетності до культурної спадщини свого народу; формування духовно-етичного відношення до природи рідного краю і відчуття причетності до неї; виховання любові, поваги до своєї нації, розуміння своїх національних особливостей, відчуття власної гідності як представника свого народу, і толерантного відношення до представників інших національностей (однолітків і їх батьків, сусідів і інших людей).

Для реалізації цих завдань був відібраний зміст виховання патріотизму, що включає: знайомство з сім'єю, дитячим садком, містом (селом); залучення дітей до культурної спадщини; залучення дітей до природи рідного краю.

При відборі змісту керувалися загальними методологічними і специфічними принципами. Як специфічні принципи виховання патріотизму дітей старшого дошкільного віку нами визначені наступні:

- принцип розширення зв'язків дитини з навколишнім світом, який передбачає подолання замкнутості системи виховної роботи, що є в ЗДО, а також збагачення спілкування дітей з навколишнім соціумом і природою, взаємопроникнення в світ інших людей, культури, краси рідного краю;
- принцип пріоритетності регіональної культурної спадщини, що означає виховання патріотизму на місцевому матеріалі з метою формування

поваги до свого дому (сім'ї, сусідів, інших емоційно-значущих людей), природи рідного краю; залучення дитини до національної культурної спадщини, зразків національного місцевого фольклору, народних художніх промислів, національно-культурних традицій, творів місцевих письменників, поетів, композиторів, художників;

- принцип ґрунтування на емоційно-чуттєвій сфері дитини вимагає створення умов для виникнення емоційних реакцій і розвитку емоцій, які підсилюють увагу дитини на об'єкті пізнання, власній дії і вчинку, що досягається через ситуації співпереживання і прогнозування розвитку ситуації.

Найефективнішими формами національно-патріотичного виховання є комплексні форми, в ході яких одночасно реалізуються різні завдання виховання патріотизму.

Національно-патріотичне виховання дошкільників розглядається як поетапний цілеспрямований процес спільної діяльності дітей і дорослих, в якій визнається суб'єктна позиція дитини, здійснюється стимулювання її активності на етапах: формування мотивації до дії; постановка мети; пошук значення змін, що відбуваються; освоєння нових уявлень в продуктивній діяльності; освоєння і застосування нових уявлень в різних видах діяльності; вільна діяльність дітей; рефлексія і аналіз, самоаналіз продукту діяльності.

4. Для ефективнішої роботи з національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку необхідно створити наступні педагогічні умови: створення відповідного розвивального середовища в закладі дошкільної освіти і в сім'ї; урахування принципів пріоритетності регіональної культурної спадщини, розширення зв'язків з навколишнім соціумом, з опорою на емоційно-чуттєву сферу дитини; поетапність процесу спільної діяльності дорослих і дітей, що забезпечує цілісний вплив на дитину.

Розвивальне середовище характеризується насиченістю позитивних емоцій і є для дитини полем для прояву творчості, ініціативи, самостійності. Тісна співпраця вихователів дитячого садка з членами сім'ї виражається у

встановленні довірчих ділових контактів з сім'ями вихованців; забезпеченні батьків необхідною психолого-педагогічною інформацією, навчанні їх способам спілкування з дитиною; забезпеченні регулярної взаємодії дітей, вихователів і батьків; залученні членів сім'ї в педагогічний процес; створенні в дитячому садку і сім'ї наочного розвиваючого середовища.

Підготовленість педагогів до здійснення процесу формування патріотизму припускає наявність у них відповідного рівня професійної компетентності, професійної майстерності, а також здатності до саморегуляції, самоналаштування на рішення поставлених завдань.

Всі вищевикладені педагогічні умови взаємозв'язані і взаємообумовлені. Дослідно-експериментальна робота підтвердила необхідність цих умов для успішного вирішення завдань національно-патріотичного виховання дошкільників.

5. Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили, що критеріями і показниками національно-патріотичної вихованості є такі: емоційно-чуттєвий (виявлення співпереживання рідному дому, культурній спадщині, природі малої Батьківщини); когнітивний (наявність уявлення про рідний дім, культурну спадщину, природу малої Батьківщини, прояв допитливості); мотиваційний (бажання і прагнення до пізнавальної і інших видів діяльності); практичний (уміння піклуватися про ближнього, надавати допомогу оточуючим).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям. М.: Ин-т практической психологии, 1998. 539 с.
2. Артемова Л.В. Історія педагогіки України. К.: Либідь, 2006.
3. Базовий компонент дошкільної. К.: Видавництво, 2021 URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
4. Белкина В.Н. Педагогическое регулирование взаимодействия детей со сверстниками. Ярославль: ЯГПУ, 2000. 161 с.
5. Бех І. Патріотизм як цінність: 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні. *Управління освітою : часопис для керівників освітньої галузі*. 2018. № 6. С. 6-12.
6. Буфетчикова Ю. Українці - дружні люди: друзі є у нас повсюди. Заняття для старшого дошкільного віку. *Дитячий садок. Фантазії вихователя*. 2016. № 20. С. 4-7.
7. Виховання дошкільників в праці: навч. посібн. /за ред. З.Н. Борисової. К.: Віпол, 2002. 112 с.
8. Власенко О. У чому різниця? Громадянська освіта і патріотичне виховання. *Директор школи : для керівників навчальних закладів*. 2018. № 7. С. 14-33.
9. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников / Под ред. А. М. Виноградовой, М.: Просвещение, 1989. 95 с.
10. Впевнений старт. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку. URL: <http://doshkillya.ostriv.in.ua>.
11. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. М.: Педагогика, 1982. Т. 2. Проблемы общей психологии. 504 с.
12. Гавриш Н. Сучасне заняття в дошкільному закладі. Луганськ: «Альма-матер», 2007.
13. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у

ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. Київ : Світич, 2015. № 8. С. 2-7.

14. Гайшинець Н. Казка про чарівну вишиванку. *Музичний керівник*. Київ, 2017. № 2. С. 39-42.

15. Гайшинець Н. Як маленький Гриць Україну рятував. *Музичний керівник*. Київ, 2016. №6. С. 23-29.

16. Губа А. На допомогу вчителю: завдання та цінності патріотичного виховання. *Сучасна школа України*. Київ, 2018. № 3. С. 19-21.

17. Дейдиш Л. Патріотичне виховання: зарубіжний досвід. *Управління освітою*. Київ: Шкільний світ, 2018. № 2. С. 22-31.

18. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). К.: Райдуга, 1994. 15 с.

19. Державна програма «Діти України». *Офіційний вісник України*. 2001. № 4. С. 65–82.

20. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. / наук. кер. проекту: О.В. Огнев'юк та ін. 3-є вид., доопр. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 492 с.

21. Закон України «Про дошкільну освіту». К.: Ред. ж-лу Дошкільне виховання, 2001. 56 с.

22. Закон України «Про освіту». *Освіта*. 1995. 15 серп. С. 4-6.

23. Іванюк Г. Україна - це моя Батьківщина. Заняття для дітей старшого дошкільного віку. *Дитячий садок. Фантазії вихователя*. 2016. № 18. С. 4-5.

24. Канашко О. Громадянсько-патріотичне виховання та соціалізація особистості. *Рідна школа*. 2014. № 6. С. 34-37.

25. Каплуновська О. Сучасний погляд на патріотичне виховання. Особливості організації роботи з дошкільниками. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 8-10.

26. Кірчун Т. Національно-патріотичне виховання. Формування почуття любові до України в учнів з особливими потребам. *Дефектолог*.

2018. № 2. С. 47-49.

27. Кіяшко А. А. Анкетування як засіб виявлення рівня компетентності педагогів з теоретичних основ громадянського виховання та національної свідомості. *Дошкільний навчальний заклад*. 2017. № 1. С. 2-7.

28. Клопова Л. Ярмарок майстрів. Комбіноване заняття для дітей старшого дошкільного віку. *Дитячий садок. Фантазії вихователя*. 2016. № 24. С. 4-6.

29. Кокуева Л. В. Воспитание экологической культуры у ребенка-дошкольника. Ярославль, 2000. 198 с.

30. Кокуева Л.В. Воспитание любви к малой Родине: Учебное пособие. Ярославль, 2002. 184 с.

31. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. М.: Педагогика, 1982. Т. 1. 656 с.

32. Концепція національного виховання. *Освіта*. 1996. 7 серп. (№ 41). С. 2-7.

33. Корнієвський С. В. Підвищення ефективності кадрового потенціалу органів влади щодо реалізації заходів у сфері національно-патріотичного виховання молоді. *Аспекти публічного управління*. 2018. Том 6, № 9. С. 52-64.

34. Короленко Ю. Я, моя родина – славна Україна: навчально-розвивальна гра. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 6. С. 15-19.

35. Красько. О. Національно-патріотичне виховання. *Дефектолог*. 2015. № 11. С. 39-41.

36. Крат Л. Нема без кореня рослини, а нас, людей, без Батьківщини : свято до Дня Незалежності України. *Початкова школа*. 2019. № 8. С. 60-62.

37. Крутій К. Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу: Монографія: У 2-х ч. Частина перша. Концепції, проектування, технології створення. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2009. 320с.

38. Крутій К. Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу: Монографія: У 2-х ч. Частина друга. Концепція, Програма розвитку та освітні

програми ДНЗ. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. 284с.

39. Кузьмук Л. Плекаємо патріотів. Досвід організації роботи з педагогами і батьками. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 14-17.

40. Кулинич Л. Козаками хочемо ми стати, рідну Україну захищати! *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 8. С. 58-63.

41. Левківський М.В. Історія педагогіки. Київ. 2003, 512 с.

42. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. Харків, 2002. 413 с.

43. Лисенко Н. В. Педагогіка українського дошкілля: У 3-х частинах. – Ч.2: Навч. посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 360с.

44. Літвінчук Н. Патріотичне виховання учнів: практична реалізація в межах дослідно-експериментальної діяльності. *Директор школи*. 2018. № 3/4. С. 29-38.

45. Лобанова О. В. «Їхній подвиг житиме вічно» (до дня пам'яті Героїв Небесної сотні). *Шкільний бібліотекар*. 2017. № 7. С. 26-28.

46. Лук'янова С. День Державного прапора України: свято для дітей старшої групи. *Дошкільне виховання*. 2018. № 7. С. 34-36.

47. Ляшишина Л. Символи моєї Батьківщини. *Початкова школа*. 2019. № 8. С. 43–45.

48. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. М.: Педагогика, 1977. Т. 1. 397 с; Т.2. 320 с.

49. Маркова Т.А. Воспитание дружеских взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста. *Формирование коллективных взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста*. М., 1968.С. 24-31.

50. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк та ін. 3-є вид., доопр. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 400 с.

51. Морально-етичне виховання в ДНЗ. / О. А. Шевцова, С. В. Ніколаєнко. Харків : Основа, 2016. 176 с.

52. Назаров В. Національно-патріотичне виховання в освітній системі. *Школа*. 2015. № 3. С. 22-25.
53. Національно-патріотичне виховання. *Історія та правознавство*: науково-методичний журнал. 2018. № 10/11. URL: <http://journal.osnova.com.ua>
54. Новожилова І. Г. Ідеї В. О. Сухомлинського щодо виховання громадянина-патріота в сучасній освітній практиці. *Мистецтво в школі: музика, образотворче мистецтво, художня культура*. 2019. № 2. С. 2-4.
55. Патріотичне виховання в ДНЗ /уклад. І.І.Логвіненко, О.С.Тарасова, О.О.Христич, Л.А.Швайка. Х.:ВГ «Основа», 2016. 463с.
56. Патріотичні фізкультхвилинки для кожної дитинки / В. М. Андрійченко та ін. *Початкова школа*. 2018. № 4. С. 54–56.
57. Песталлоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. - М.: Педагогика, 1987. Т. 1. 334 с ; Т.2. 416 с.
58. Петрова С. Патріотичне виховання в дитячому будинку. *Соціальний педагог*. 2015. № 4. С. 33-34.
59. Піка Т. Виховання духовно осмисленого патріотизму. *Початкова школа*. 2018. № 2. С. 8–9.
60. Піроженко Т. Провідна роль творчих ігор у особистісному розвитку дошкільників. *Вихователь – методист дошкільного закладу*. 2013. №1. С. 49-53.
61. Поддьяков Н.Н. Особенности психического развития детей дошкольного возраста. М.: Изд-во РАО, 1996. 32 с.
62. Полєвікова О. Б. Патріотичне виховання старших дошкільників засобами квесту. *Дошкільний навчальний заклад*. 2019. №6. С. 1-80.
63. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка. Навчальний посібник. К.: Альіаматер, 2015. 448 с.
64. Посилення національно-патріотичного виховання учнів на кращих традиціях та звичаях українського народу / Н. Чорна та ін. *Початкова школа*. 2019. № 8. С. 46-52.

65. Построение развивающей среды в дошкольном учреждении. / Петровский В.А., Кларина Л.М, Стрелкова Л.П. и др. М., 1993. 102 с.
66. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. / Аксьонова О.П., Аніщук А.М, Артемова Л.В. та ін. / наук. кер. О.Л. Кононко. К. : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.
67. Психология воспитания / Под ред. В.А. Петровского. М.: Аспект-пресс, 1995. 151 с.
68. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста / Под ред. А.В. Запорожца, Я.З. Неверович. М.: Педагогика, 1986. 172 с.
69. Решова В. І. Зимові календарно-обрядові свята в Україні . *Мистецтво в школі: музика, образотворче мистецтво, художня культура*. 2019. №12. С. 13-18.
70. Руденко О. Національно-патріотичне виховання в освітньому закладі : соціально-психологічні аспекти. *Соціальний педагог*. 2018. № 10. С. 41-45.
71. Рудік О. А. Інноваційні технології в ДНЗ. Харків : Основа, 2017. 224 с.
72. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании. *Педагогическое наследие*. М., 1987. С. 198-312.
73. Сєдова Т. Д. Виховання патріотизму за умов сучасних викликів інформаційного суспільства. *Управління школою*. 2019. № 10/12. С. 8–11.
74. Сєдова Т. Д. Національно-патріотичне виховання молодших школярів із використанням медіаресурсів. *Виховна робота в школі*. 2016. № 6. С. 42-47.
75. Скребець В. Моя Батьківщина – Україна. *Початкова школа*. 2018. № 7. С. 60.
76. Смольникова Г. Виховуємо патріотичні почуття змалку. Українська народна іграшка. *Дошкільне виховання*. 2018. № 8. С. 24-27 .
77. Сосницька А. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку за творчістю В. О. Сухомлинського. *Логопед*. 2018. № 3. С. 18-19.

78. Степанець С. Я – це Україна! *Початкова школа*. 2018. № 8. С. 60–61.
79. Сухомлинський В.А. Серце віддаю дітям. Київ: Рад. школа, 1973. 269 с.
80. Сухорукова Г. Виховання людяності – проблема сучасності. *Дошкільне виховання*. 2012. №8. С. 2-6.
81. Таранець С. В. Національно-патріотичне виховання в ЗДО. Інтерактивна ділова гра з педагогами. *Дошкільний навчальний заклад*. 2019. № 1. С. 15-19.
82. Таранець С. Виховуємо патріотів. Інтерактивна ділова гра з педагогами. *Дитячий садок. Управління*. 2018. № 10(92). С. 25-27.
83. Тимченко Г. Ф. Виховання громадянина та творчої особистості в умовах полікультурного середовища засобами художньо-естетичної освіти. *Шкільний бібліотекар*. 2017. № 3. С. 6-8.
84. Ткач Н. Єднаймося, люба родино!: (родинне свято з елементами національно-патріотичного виховання). *Початкова школа*. 2019. № 11. С. 61–63.
85. Україна – моя Батьківщина. Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку/ О. Каплуновська та інші. За наук. ред О.Д. Рейпольської. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 72 с.
86. Українське дошкілля. Програма розвитку дітей дошкільного віку / О. І. Білан та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2013. 264 с.
87. Українські народні дитячі рухливі ігри, забави та розваги: метод. посіб. / Авт.-упоряд.: О. Яловська, Т. Романюк. Тернопіль : Мандрівець, 2018. 264 с.
88. Ушинский К.Д. Воспитание человека: Избранное. М.: Карапуз, 2000. 256 с.
89. Фребель Ф. Будем жить для своих детей. М.: Карапуз, 2001. 288 с.
90. Чупрій Л. Патріотизм у контексті викликів. Національно-патріотичне виховання молоді. *Управління освітою*. 2018. № 1. С. 16-25.

91. Яхонтова В. Роздуми про військово-патріотичне виховання підростаючого покоління. *Світ виховання*. 2015. № 2. С. 9-10.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Анкета для вихователів.

«Моя система роботи з національно-патріотичного виховання дошкільників»

№ з/п	Питання	Так	Ні
1.	Чи актуальна у наш час проблема національно-патріотичного виховання?		
2.	Чи доцільно говорити про національно-патріотичне виховання стосовно дітей дошкільного віку?		
3.	Чи володієте Ви особистісними якостями, які можуть бути позитивним прикладом у вихованні патріотизму у дітей?		
4.	Чи вважаєте Ви потрібним збільшити запас знань з історії і географії України?		
5.	Чи добре Ви знаєте народну культуру, традиції?		
6.	Чи досить у Вас знань про місто, в якому ви живете?		
7.	Чи дозволяє Вам ясність, образність і виразність мовлення донести до свідомості дітей інформацію з проблеми національно-патріотичного виховання?		
8.	Чи можете Ви проектувати і планувати роботу з даного напрямку з дітьми тієї вікової групи, з якою працюєте?		
9.	Чи володієте Ви відповідними методиками і технологіями?		
10.	Чи правильно організоване в груповій кімнаті предметно-розвивальне середовище: підібраний демонстраційний матеріал, дидактичні ігри з національно-патріотичного виховання?		
11.	Чи проводите ви дозвілля і розваги з даного напрямку виховання?		
12.	Чи необхідна тема національно-патріотичного виховання дітей в роботі з сім'єю?		

Аналіз роботи вихователя з національно-патріотичного виховання старших дошкільників.

№ з/п	Критерії оцінки	Оцінка методиста ЗДО	Оцінка педагога
1.	Створює умови для розвитку емоційно позитивного відношення до рідного міста, культури, традицій, символіки, природи України.		
2.	Надає дітям можливість освоювати запропоновану в доступній формі інформацію (художня література, ілюстрації, наочні посібники, екскурсії)		
3.	Створює умови для самостійної творчої діяльності дошкільників.		
4.	Дає дітям елементарні уявлення: Про історію держави Про історію побуту українців. Про традиції українського народу. Про українські народні свята. Про народну іграшку, історію її виникнення.		
5.	Знайомить з усною народною творчістю.		
6.	Формує дбайливе ставлення до природи.		
7.	Розповідає про взаємозв'язок і взаємодію живих організмів в природі (Земля – наш загальний будинок, а людина – частина природи).		
8.	Знайомить дітей з символікою держави: прапором і гербом України та міста Маріуполя.		
9.	Знайомить з історією рідного міста, його вулицями, площами, проспектами, визначними пам'ятками, зеленими зонами.		
10.	Організовує спільну діяльність дітей і дорослих: ігри, дозвілля і розваги.		
11.	Створює в групі відповідне предметно-розвивальне середовище: дидактичні ігри, демонстраційний матеріал.		

Анкета для батьків.**«Національно-патріотичне виховання дитини»**

Дана анкета є анонімною (ви не називаєте своє прізвище), тому, будь ласка, будьте відверті.

1. Що Ви розумієте під терміном «національно-патріотичне виховання»?

2. Чи можливо здійснювати національно-патріотичне виховання в дитячому садку?

3. Як, на вашу думку, слід формулювати мету національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку?

4. Як Ви вважаєте, хто несе основну відповідальність за національно-патріотичне виховання дітей – педагоги або батьки?

5. Як Ви вважаєте, чи слід знайомити дітей дошкільного віку з символікою держави, традиціями, пам'ятними датами?

6. Як Ви вважаєте, чи актуальна в сучасному суспільстві тема ознайомлення з родоводом сім'ї? Чи є у Вашому будинку сімейні традиції?

Дякуємо за співпрацю!

Анкета для батьків**«Національно-патріотичне виховання дитини»**

Дана анкета є анонімною (ви не називаєте своє прізвище), тому, будь ласка, будьте відверті.

1. Чи вважаєте ви себе компетентним в питаннях національно-патріотичного виховання?

- Так.
- Ні.

2. Що для вас означає вислів «бути патріотом»? _____

3. Чи вважаєте ви важливим виховання у дітей дошкільного віку національно-патріотичних почуттів?

- Так.
- Ні.

4. Дитина де саме отримує основи патріотизму?

- У школі.
- У сім'ї.
- У дитячому садку.

5. Чи є у вашої дитини бажання дізнатися більше про своє рідне місто?

- Так.
- Ні.

6. Чи розповідаєте ви своїй дитині про м. Маріуполь, його історію, визначні пам'ятки, знаменитих людях?

- Так.
- Ні.
- Іноді.

7. У яких місцях нашого міста ви любите бувати з своєю дитиною?

8. Що особисто ви робите для виховання у своєї дитини любові до рідного міста? _____

9. Якої допомоги в цьому напрямі чекаєте від закладу дошкільної освіти?

Дякуємо за співпрацю!

**КЕЙС ПЛАНІВ БЕСІДИ З ДІТЬМИ ПРО ЗМІСТ
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ**

Питання, що характеризують уявлення про себе:

- Як звать дитину?
- Що означає її ім'я?
- Яке у неї по-батькові?
- Яке у неї прізвище?
- Як її і всіх городян можна однаково назвати? (хлопчик житель м. Маріуполь, а значить, він - маріуполець, городянин).
- Ким вона доводиться в сім'ї татові, матері, брату, сестрі, бабусі, дідусю, тітці, дядьку тощо?

Питання, що характеризують уявлення дитини про сім'ю:

- Що вона знає про свою сім'ю?
- Що є спільного у неї і інших членів сім'ї?
- Що він знає про свою бабусю (дідусю)?
- Які є традиції у її сім'ї?
- Якими спільними справами любить займатися вся сім'я?
- Як вона піклується про своїх близьких, як допомагає їм?
- Як вони піклуються про неї?
- Що вона знає про свою маму і інших членів сім'ї?
- Які речі зберігаються в її будинку, що нагадують про предків? Про що розказують ці предмети?
- Як дитина і її члени сім'ї відносяться до них?
- Що він знає про свій родовід?
- Як вона разом відпочиває з іншими членами сім'ї?
- З ким з членів сім'ї дошкільник хотів би піти, наприклад, в цирк, а

кого залишив би вдома?

- Які свята відзначають в сім'ї дитини? Яке свято їй більше подобається і чому? Як завжди сім'я готується до свята?
- У яких спільних справах сім'ї дитина бере участь? Які у неї є обов'язки в сім'ї?
- Яке свято в сім'ї дитина вважає найголовнішим? Як вона і члени сім'ї вітають один одного з днем народження?

Питання, що характеризують уявлення дитини про дитячий садок:

- Що дитина робить в дитячому садку?
- З ким їй цікаво гратися в дитячому садку?
- Що у неї є спільного з однолітками? Чим вони відрізняються?
- Які дорослі люди разом з нею знаходяться в дитячому садку? Як вони піклуються про неї і про інших дітей?
- У яких спільних справах групи, дитячого садка дитина бере участь?
- Кого з дитячого садка вона хотіла б запросити до себе в гості додому?

Питання, що характеризують уявлення дитини про місце проживання (місто, село):

- У якому місті (селі) вона живе?
- У міста є герб? Що дитина знає про нього?
- Як однаково можна назвати його і інших жителів міста?
- Як дитина і її друзі піклуються про місто?
- Які куточки міста (села) дитина любить відвідувати?
- У яких міських святах дитина бере участь разом з іншими городянами (селянами)?
- Про яких видатних людей свого міста дитина знає?
- Чому дитині подобається жити в цьому місті?

Питання, що характеризують уявлення дитини про природу малої Батьківщини:

- Яка зараз пора року? Які ще є пори року? Чим вони відрізняються?
- Які подарунки дарує кожна пора року дітям?
- Що змінилося у людей, тварин і рослин в певну пору року?
- Як дитина і її друзі допомагають птахам, тваринам, рослинам? Чому їй подобається допомагати?
- Який улюблений куточок природи є у дитини, куди вона любить відвідувати? Чим він дитині подобається?
- Які вірші, розповіді, казки, пісні, загадки, прислів'я, прикмети вона знає про природу?

Питання, що характеризують уявлення дитини про культурну спадщину малої Батьківщини:

- Які народні свята дитина знає? Чим всі свята схожі і відрізняються?
- Дитина і її друзі, які будуть пісні співати, в ігри грати, хороводи водити, вірші розказувати, подарунки дарувати?
- Які святкові блюда дитина знає?
- Якими народними іграшками і іншими предметами можна прикрасити святковий будинок? Хто їх виготовив? Які предмети дитина може виготовити сама, щоб прикрасити свій будинок?
- Які вірші, лічилки, потішки, приказки, прислів'я, скоромовки дитина знає?
- Які музичні інструменти будуть на святі? Чому вони дитині подобаються?
- Які народні традиції і звичаї знає дитина?